

Sposoby odniesień do koncepcji rozdziału Kościoła od państwa w konstytucjach i ustawach Czechosłowacji oraz Czech w XX i XXI wieku. Aspekty historycznoprawne oraz konstytucyjne

Streszczenie

Zagadnienie rozdziału kościoła od państwa było szczególnie intensywnie dyskutowane u zarania I Republiki Czechosłowackiej (dalej I Republiki). Formuła ta finalnie nie została umiejscowiona w jej konstytucji z 29 lutego 1920 r. Nie dokonano jurydyzacji tej kwestii wówczas i nie dokonano tego również później, nawet w warunkach socjalistycznego państwa w latach 1948-1989. Postulat ów pozostał w swojej istocie hasłem politycznym, a nie instytucją prawną odnoszącą się do kształtu relacji między państwem a związkami wyznaniowymi. Jednakże, rozwiązania konstytucyjne i ustawowe przyjęte w okresie I Republiki i po aksamitnej rewolucji 1989 r. w praktyce przyjęły rozwiązania charakterystyczne dla tego modelu relacji, chociaż dla opisu stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi używano – i czyni się to współcześnie – innych formuł opisowych, raczej w lepszy sposób obejmujących nie tylko literę prawa, ale i praktykę ustrojową w tej materii.

Słowa kluczowe: Czechosłowacja, Republika Czeska, rozdział kościoła od państwa, konstytucja, związki wyznaniowe

Wstęp

Przedmiotem niniejszych rozważań jest zagadnienie sposobów uregulowania (bądź pominięcia) koncepcji rozdziału Kościoła od państwa w konstytucjach Czechosłowacji z lat 1920, 1948 i 1960 oraz w konstytucji Czech z 1992 r.

(wraz z Kartą Podstawowych Praw i Wolności z 1991 r.). W ciągu ponad 100 lat jakie upłynęły od powstania Czechosłowacji 28 października 1918 r., przechodziła ona różne etapy dziejowe, które rzutowały na realne respektowanie praw i wolności, jak również na rzeczywisty brak tychże, w okresie okupacji hitlerowskiej oraz po ustanowieniu reżimu komunistycznego po przewrocie lutowym 1948 r., który trwał do grudnia 1989 r., gdy m.in. powstał rząd z udziałem opozycji zrzeszonej w Forum Obywatelskim, a 29 grudnia 1989 r. Václav Havel został wybrany na prezydenta (jak się rychło miało okazać, ostatniego) Czechosłowacji.

Antycypując poniższe ustalenia badawcze, należy stwierdzić, że pojęcie „rozdział kościoła od państwa” nie stało się ani w Czechosłowacji (w różnych jej formach ustrojowych), ani w Republice Czeskiej – przedmiotem jurydykacji, zarówno na gruncie konstytucji, jak i ustaw. Nie został uchwalony np. akt prawny wzorowany na francuskiej ustawie o rozdziale kościoła od państwa z 1905 r. Poniżej zostaną omówione przyczyny takiego podejścia, w sposób szczególny w odniesieniu do I Republiki, gdzie sprawa ustanowienia rozdziału była istotna szczególnie w pierwszych latach istnienia Czechosłowacji. Jednakże zostaną wskazane te cechy prawodawstwa przedwojennego I Republiki oraz dzisiejszej Republiki Czeskiej, które *implicite* pozwalają mówić o przyjęciu pewnych cech zasady rozdziału związków wyznaniowych od struktur państwa, choć opisywanego przy użyciu innych sformułowań, o mniej jednoznacznych konotacjach. Zostaną przybliżone syntetycznie, odnośne postanowienia konstytucji i niektórych tematycznie istotnych ustaw. Wskazane zostaną w odniesieniu do Republiki Czeskiej nowe tendencje w jej prawie wyznaniowym, związane z realizacją pozytywnego aspektu wolności religijnej.

Syntetycznie przedstawiony zostanie wyjściowy stan prawny I Republiki w odniesieniu do głównie austriackich aktów prawnych mających znaczenie dla prawa wyznaniowego nowo powstałego państwa, jak również poglądy pierwszego prezydenta i głównego twórcy Czechosłowacji – Tomáša Garrigue Masaryka – na kwestię ustanowienia rozdziału kościoła od państwa w konstytucji.

W odniesieniu do ram czasowych czynionych w tym miejscu analiz, warto odwołać się do periodyzacji XX-wiecznego rozwoju konstytucyjnego Czechosłowacji, której autorem jest Karel Klima. Autor wyróżnił osiem okresów. Pierwszy obejmował uchwalenie tymczasowej konstytucji po powstaniu tego państwa w 1918 r. Drugi obejmował czas od uchwalenia konstytucji I Republiki w 1920 r. do 1938 r., względnie do początku 1939 r., gdy państwo znalazło się pod okupacją niemiecką. Okres trzeci związany jest z działalnością emigracyjnego rządu w Londynie i stopniowym powrotem do demokratycznych rządów konstytucyjnych, wraz z postępującym wyzwaniem terytorium. Czwarty okres – lat 1945-1948 –

charakteryzował się powołaniem ustawodawczego Zgromadzenia Narodowego celem przygotowania nowej konstytucji. Okres piąty to lata 1948-1960, czyli czas obowiązywania konstytucji uchwalonej 9 maja 1948 r. Szósty okres – w latach 1960-1968, charakteryzował się obowiązywaniem konstytucji nowej, uchwalonej w 1960 r. Siódmy okres to czas zmian konstytucji z 1960 r. dokonanych w 1968 r. Wreszcie ósmy – to z kolei czas powrotu do demokracji, rządów prawa tudzież gospodarki rynkowej, trwający od końca 1989 r. do końca 1992 r.¹

Autor używa pojęcia „związek wyznaniowy”, a częściej w liczbie mnogiej: „związki wyznaniowe”, opierając się na optymalnej definicji legalnej tych podmiotów, zawartej w Ustawie nr 3/2002 Sb. z dnia 27 listopada 2001 r. o wolności religijnej oraz o położeniu kościołów i związków wyznaniowych i zmianie niektórych ustaw. W jej § 3 pkt a – jako kościół i inny związek wyznaniowy określono dobrowolne stowarzyszenie osób posiadające wewnętrzną strukturę, organy, przepisy wewnętrzne, rytuały religijne i zasady wiary, które zostało założone w celu prywatnego oraz publicznego praktykowania wierzeń religijnych, szczególnie poprzez z tym związane zgromadzenia, nabożeństwa, nauczanie oraz prowadzenie duszpasterstw².

Dla poczynionych niżej ustaleń pomocne było zastosowanie zwłaszcza dwóch metod badawczych: historycznej, dla ukazania podejścia państwa czechosłowackiego w różnych jego fazach ustrojowych do kwestii zasad rządzących relacjami między organami władzy publicznej a związkami wyznaniowymi, jak również prawnego-dogmatycznej. Druga metoda służyła analizie aktów prawnych relevantnych z punktu widzenia opisywanych zagadnień. Okazjonalnie zastosowano też metodę prawnoporównawczą.

Przed powstaniem I Republiki – parę zagadnień prawnohistorycznych

Doniosłym aspektem zagadnień wyznaniowych w historii Czech, mających wpływ na tożsamość czeską, jest rola Jana Husa i husytyzmu³. Oddziaływał on również na historiografię w momencie XIX-wiecznego przebudzenia narodowego, by wymienić w tym miejscu Františka Palackiego⁴.

¹ K. Klima, *Constitutional evolution of the Czech Republic*, [w:] *Konstytucja i władza we współczesnym świecie. Doktryna – prawo – praktyka. Prace dedykowane Profesorowi Wojciechowi Sokolewiczowi na siedemdziesięciolecie urodzin*, red. M. Kruk, J. Trzciniński, J. Wawrzyniak, Warszawa 2002, s. 470.

² J. Kříž, *Zákon o církvích a náboženských společnostech. Komentář*, Praha 2011, s. 41.

³ Zob. m. in. – *Přehled dějin Československa*, red. J. Purš, M. Kropilák, t. 1, Praha 1980, s. 419-520 – od narodzin husytyzmu, aż do jego rozwoju po śmierci J. Husa – do roku 1526.

⁴ A. Janecki, *Świt Czechów*, „Nowe Państwo” 2001, nr 39, s. 33.

W powyższym okresie również ziemie czeskie jako część Cesarstwa Austrii były aktywne w walce z absolutyzmem i legitymizmem wiedeńskim, co szczególnie objawiło się w czasie Wiosny Ludów, w dążeniach do ustanowienia ustroju monarchii konstytucyjnej i rządów prawa⁵. W 1848 r., po wybuchu wydarzeń rewolucyjnych w Pradze, 500 nauczycieli czeskich wystosowało petycję do ministerstwa oświaty w Wiedniu, w której zwrócono się m.in. z postulatem rozdziału kościoła od szkoły i laicyzacji systemu nauczania⁶.

Uchwalona 21 grudnia 1867 r. Ustawa Zasadnicza o Powszechnych Prawach Obywateli (nazwana też Konstytucją Grudniową i do dziś będąca częścią austriackiego porządku konstytucyjnego), zagwarantowała m.in. wolność sumienia i wyznania oraz wolność kultu religijnego w art. 14. W dniu 25 maja 1868 r. została uchwalona ustawa o regulowaniu międzywyznaniowych stosunków obywateli. W myśl jej postanowień każdy, kto ukończył 14 rok życia, otrzymał prawo swobodnego wyboru religii. Z kolei 9 kwietnia 1870 r. uchwalono ustawę, na mocy której każdy obywatel otrzymał prawo złożenia deklaracji o swojej bezwyznaniowości. Jednocześnie osobliwością ówczesnego prawa austriackiego – a zatem obowiązującego m.in. w Czechach i na Morawach – był nałożony na rodziców obowiązek religijnego wychowania dzieci, zgodnie z § 139 austriackiego Kodeksu Cywilnego (ABGB)⁷.

Należy przywołać uregulowania zawarte w art. 15 i 16 Konstytucji Grudniowej z 1867 r. W art. 15 sformułowano gwarancje dla każdego prawnie uznanego kościoła i związku religijnego do wspólnego publicznego sprawowania nabożeństw oraz autonomii i wewnętrznej samodzielności w sprawach dogmatów wiary, kultu religijnego czy statusu członków. W powyższych materiach organy państwowe nie mogły ingerować. Natomiast państwo mogło angażować się w tzw. zewnętrzne stosunki związków wyznaniowych. Dobrą ilustracją po temu jest ustawa z 7 maja 1874 r. o uregulowaniu zewnętrznych stosunków prawnych Kościoła Katolickiego. Według jej unormowań państwo miało prawo zgłaszania zarzutów wobec osób, które miały obejmować urzędy kościelne, a nie spełniały ustawowych wymagań posiadania obywatelstwa, nienagannej postawy moralno-obywatelskiej oraz kwalifikacji do piastowania godności kościelnej. Także utrata któregoś z powyższych wymogów w trakcie sprawowania urzędu stanowiła podstawę dla władz państwowych do

⁵ F. Walter, *Österreichische Verfassungsentwicklung 1848-1859*, [w:] *Die Entwicklung der Verfassung Österreichs. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, pr. zb., Graz–Wien 1963, s. 68-87.

⁶ Ł. Kurdybacha, *Czechosłowacka droga do laicyzacji wychowania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1962, nr 5, s. 113-114.

⁷ A. Dziadzio, *Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867-1914). Władza – obywatel – prawo*, Kraków 2001, s. 53, 127, 229.

sformułowania żądania usunięcia jej z danej funkcji. Według powyższej ustawy arcybiskupi i biskupi zarządzali metropoliami i diecezjami na podstawie prawa kościelnego, jeżeli nie sprzeciwiało się to prawu państwowemu. Mieli oni obowiązek przysyłania do wiadomości organów władzy zarządzeń oraz listów pasterskich. Jeżeli zarządzenia władz kościelnych mogły kolidować z interesem publicznym, rząd był uprawniony do zakazania ich publikacji⁸.

Art. 16 Konstytucji Grudniowej stwierdzał, iż wyznawcom nieuznanego prawnie wyznania religijnego zezwala się na domowe wykonywanie praktyk religijnych, o ile nie są one przeciwne prawu i nie naruszają obyczajności. Rozróżniono zatem, i to konstytucyjnie, sprawowanie „publicznego” i „domowego” kultu religijnego. Przy czym, publiczne wykonywanie kultu religijnego stało się przywilejem zastrzeżonym dla uznanych przez państwo związków wyznaniowych⁹. Powyższe postanowienia są ważne, ze względu na utrzymanie w mocy po powstaniu I Republiki – do uchwalenia konstytucji z 29 lutego 1920 r. – kategorii wyznań uznanych, którym przysługiwało prawo publicznego sprawowania czynności kultowych (*devotio publica*) oraz wyznań nieuznanych, których wierni zostali prawnie ograniczeni do prywatnego sprawowania praktyk religijnych (*devotio domestica*)¹⁰.

Tomáš Garrigue Masaryk o rozdziale kościoła od państwa

Główny twórca państwowości czechosłowackiej i pierwszy prezydent był człowiekiem doceniającym religię zarówno w życiu prywatnym, jak i społecznym. Wyrażał pogląd o potrzebie religii i w ogóle religijnego ducha dla rozwiązywania kluczowych problemów w świecie. W jednej z wypowiedzi stwierdził, że potrzebujemy religii do życia jak tlenu do oddychania¹¹.

Masaryk uważał się za spadkobiercę czeskiej reformacji, wyprzedzającej o stulecie Marcina Lutra, która w osobie Jana Husa w XV wieku, w imię wolności myśli i sumienia, przeciwstawiła się papiestwu. Bliski był jemu humanizm

⁸ Ibidem, s. 131, 234. Nietrudno dostrzec w tych regulacjach trwałość regulacji z czasów cesarza Józefa II z XVIII w.

⁹ Ibidem, s. 131.

¹⁰ P. M. Majewski, *Stosunki pomiędzy państwem i Kościołem w przedwojennej Czechosłowacji*, „Przegląd Historyczny”, 1997, nr 3-4, s. 473. Podział na związki wyznaniowe uznane i nieuznane był kluczową kategorią prawa wyznaniowego II Rzeczypospolitej na gruncie Konstytucji Marcowej i jej utrzymanych w mocy regulacji konfesyjnych na gruncie Konstytucji Kwietniowej. Pojęcie „uznanych” i „nieuznanych” związków wyznaniowych było też cechą charakterystyczną w okresie międzywojennym, m.in. na gruncie prawodawstwa Austrii, Węgier, Rumunii i Włoch.

¹¹ R. Szporluk, *The political thought of Thomas G. Masaryk*, New York 1981, s. 33, 40.

w znaczeniu nadanym temu terminowi przez Johanna Gottfrieda Herdera – jako czyste człowieczeństwo. W humanizmie upatrywał związku między czeskim odrodzeniem narodowym XIX wieku a czeskim ruchem religijnym XV stulecia¹².

Pierwszy prezydent Czechosłowacji przyszedł na świat w rodzinie katolickiej, a następnie, nie zgadzając się m.in. z dogmatem ogłoszonym na I Soborze Watykańskim o nieomyślności papieża w sprawach wiary i moralności, zrezygnował z przynależności do Kościoła katolickiego i wstąpił do Kościoła Ewangelickiego Wyznania Helweckiego (ewangelicko-reformowanego, kalwińskiego)¹³.

Postulat oddzielenia kościoła od państwa w nowo utworzonym państwie jakim była Republika Czechosłowacka, na ziemiach czeskich wiązał się z proaustriacką postawą stronnictw o orientacji katolickiej, które także w obliczu końca I wojny światowej nie wypowiedziały się klarownie za nowym państwem. T. G. Masaryk zapowiedział w 1918 r. – w wywiadzie dla „New York Times” – usunięcie austriackiego systemu kościoła państwowego, w którym religia i kościół były wykorzystywane do celów politycznych¹⁴.

Za wprowadzeniem systemu rozdziału w odniesieniu do samych Czech mogły przemawiać też mniejsza liczebnie obecność katolików w strukturze wyznaniowej populacji, a także większe procesy laicyzacyjne w tej części Cesarstwa Austro-Węgierskiego¹⁵.

W okresie I wojny światowej Masaryk pisał o rozdziale kościoła od państwa, że poprzez jego ustanowienie w projektowanym podówczas przezeń państwie Czechów i Słowaków – kościoły i w ogólności religia mają być niezależne od państwa, a państwo ma być niezależne od kościołów¹⁶. Kwestia religii ma być pozostawiona wolnemu wyborowi każdego człowieka. W ramach systemu austriackiego kościół polegał na „policyjnej” władzy państwa, mając status oficjalny. Na tym tracił on, polegając „bardziej na policji niż na swym nauczaniu i życiu religijnym¹⁷”.

¹² M. Zdzechowski, *Węgry i dookoła Węgier*, Warszawa 2001, s. 126, 140.

¹³ R. Szporluk, *The political...*, op. cit., s. 33-34; P. M. Majewski, *Stosunki pomiędzy...*, op. cit., s. 461; J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, Wrocław 1996, s. 33-34. W odniesieniu do relacji Masaryka do Kościoła katolickiego zob. m.in. M. L. Neudorflóvá, *Přístup T. G. Masaryka ke katolické církvi a k náboženství před rokem 1914*, [w:] *Republika mezi rovností, růzností a jednotou*, red. J. Kober, Praha 2023, s. 391-440; J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, op. cit., s. 170-171, 183, 199.

¹⁴ J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, op. cit., s. 154, 169.

¹⁵ Por. M. Gollavá, *Počátky české volnomyslenkařské a bezvěrecké organizace*, „Československý časopis historický” 1984, nr 2, s. 218-249.

¹⁶ Taka formuła nawiązuje do projektu włoskiego polityka działającego w XIX wieku na rzecz zjednoczenia Italii – Camillo di Benso Cavoura, który dla przyszłego kształtu relacji między zjednoczonym państwem włoskim a Kościołem katolickim (papiestwo i tzw. kwestia rzymska), zaproponował ujęcie – „wolny kościół w wolnym państwie”.

¹⁷ T. G. Masaryk, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918. Spisy TGM – svazek 15*, oprac. J. Srovnal, Praha 2005, s. 403.

Podobnie traciło i samo państwo, polegając bardziej na kościele niż na sobie. Hasło „odaustriaczyć” (*odrakouštět*) oznaczało przede wszystkim rozdział kościoła od państwa. Już po powstaniu Czechosłowacji Masaryk zauważył trudność co do realizacji rzeczzonego postulatu, w odniesieniu do konieczności uwzględnienia całej złożoności stosunków wyznaniowych w nowym państwie, nie tylko w odniesieniu do Słowacji, ale także Rusi Podkarpackiej¹⁸.

W 1919 r., a zatem już w ramach nowo powstałej Czechosłowacji, w ramach trwających wówczas dyskusji o przyszłej konstytucji, Masaryk opracował dokument zatytułowany Memorandum o zasadach rozdziału kościoła od państwa. Trzeba podkreślić, że dla T. G. Masaryka Stany Zjednoczone Ameryki były wzorem demokracji, stąd również amerykańska inspiracja w kontekście hasła rozdziału kościoła od państwa¹⁹. W swoim Memorandum podkreślił, że kościoły i inne związki wyznaniowe powinny mieć równoprawny status w państwie, nie powinien być ustanowiony kościół państwowy, a związki wyznaniowe nie powinny stanowić części aparatu państwowego. Duchowni nie powinni posiadać pozycji urzędników państwowych. Dokonał ważnego rozróżnienia na prawny i legislacyjny aspekt dyskusji o stosunkach państwo – kościół oraz pozaprawny aspekt debaty o stosunku państwa do religii w ogóle. Tu podkreślił kulturowe znaczenie religii zaznaczając, że państwo prowadzące autentycznie politykę kulturalną nie może być antyreligijne, przeciwnie, musi być otwarte na religię tak, jak jest otwarte na zagadnienia np. nauki i sztuki. Spośród innych uwag zawartych w dokumencie warto wspomnieć o tym, że jego autor wyraźnie podkreślił, że wprowadzenie rozdziału w niczym nie rzutowałoby na publiczną obecność kultu religijnego, gdyż opierając się na poglądzie, że religia jest kwestią prywatną, nie można formułować wniosku, że kult religijny ma być ograniczony wyłącznie do sfery prywatnej. Ponadto, rozdział kościoła od państwa nie stoi na przeszkodzie w wykonywaniu – mówiąc określeniami prawa międzynarodowego publicznego – czynnego i biernego prawa legacji w stosunkach ze Stolicą Apostolską²⁰.

T. G. Masaryk jako praktyk ustrojowy był także w kwestiach stosunków państwowo – kościelnych nastawiony pragmatycznie, o czym świadczy dążenie

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ J. Kovtun, *Masaryk & Amerika*, „Svědectví” 1991, nr 92, szczególnie s. 72-76.

²⁰ T. G. Masaryk, *Cesta demokracie I. Projevy – články – rozhovory 1918-1920. Spisy TGM – svazek 33*, oprac. V. Fejlek, R. Vašek, Praha 2003, s. 185-187. Zwraca uwagę, że dokument prezydenta Masaryka z 1919 r. powstał w toku dyskusji ustrojotwórczej mającej wówczas miejsce nie tylko w Czechosłowacji, ale również m.in. w Polsce, w niemieckim Zgromadzeniu Narodowym w Weimarze oraz w Austrii. Przynajmniej w dwóch pierwszych wyżej wspomnianych państwach zagadnienie ułożenia relacji między państwem a związkami wyznaniowymi było żywo dyskutowaną materią.

do zawarcia *modus vivendi* ze Stolicą Apostolską m.in. w kwestii ustanowienia nowego podziału diecezjalnego I Republiki czy podpisanie ustawy o podwyżce uposażeń dla osób duchownych²¹.

I Republika: rozdział kościoła od państwa – postulat polityczny a przyjęte rozwiązania konstytucyjne i ustawowe

W dniu, w którym narodziła się Czechosłowacja – 28 października 1918 r. – została uchwalona przez Komitet Narodowy (zredagowana przez Aloisa Rašina) ustawa nr 11 Sb. o ustanowieniu samodzielnego państwa czechosłowackiego. Jej art. 2 postanawiał o tymczasowym utrzymaniu mocy prawnej wszystkich ustaw ziemskich i z okresu cesarskiego wraz z aktami wykonawczymi na terytorium nowej republiki²². W art. 2 zawarto tzw. normę recepcyjną, co pozwoliło na kontynuację prawną (w założeniu swoim tymczasową) aktów prawnych austriackich i węgierskich, a zatem także i tych, które obejmowały prawo wyznaniowe. Tym samym doszło do powstania dualizmu, w sytuacji, gdy w Czechach i na Morawach oraz w austriackiej części Śląska obowiązywało prawo austriackie, a na terytorium Słowacji oraz Rusi Przykarpackiej prawo węgierskie. Z austriackich aktów prawa wyznaniowego obowiązywały np. ustawa o zewnętrznych stosunkach prawnych Kościoła katolickiego z 1874 r., ustawa o uznawaniu związków wyznaniowych także z 1874 r.²³ czy też ustawa z 1868 r. dotycząca stosunków międzywyznaniowych obywateli²⁴. Z ustaw węgierskich obowiązujących na Słowacji i od 1919 r. na Rusi Przykarpackiej najważniejsza była ustawa nr XLII z 1895 r. dotycząca zagadnienia statusu związków wyznaniowych, w tym uznawania nowo powstałych²⁵.

Republika Czechosłowacka została uznana przez Stolicę Apostolską w listopadzie 1918 r., a oficjalne stosunki dyplomatyczne zostały nawiązane we wrześniu 1919 r.²⁶. Również w 1919 r. dokonano nowelizacji austriackiego Kodeksu cywilnego

²¹ J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, op. cit., s. 192-193.

²² J. Gronský, J. Hřebejk, *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa*, t. I (1918-1945), Praha 2004, s. 27.

²³ W oparciu o regulacje zawarte w tej ustawie został uznany przez władze czechosłowackie powstały na początku 1920 r. – Kościół Czechosłowacki (*Církev Československá*).

²⁴ I. A. Hrdina, *Texty ke studiu konfesního práva, III Československo*, Praha 2006, s. 11. Dwie pierwsze z wymienionych ustaw zostały uchylone przez ustawę nr 218/1949 Sb. o gospodarczym zabezpieczeniu kościołów i związków wyznaniowych przez państwo, uchwaloną w dniu 14 października 1949 r.

²⁵ M. T. Staszewski, *Państwo a związki wyznaniowe w europejskich krajach socjalistycznych*, Warszawa 1976, s. 151.

²⁶ I. A. Hrdina, *Texty ke studiu...*, op. cit., s. 33.

(ABGB), mocą którego stworzono równość między skutkami cywilnymi ślubów zawieranych religijnie a ślubami cywilnymi²⁷.

Także w 1919 r. dokonano zmiany w treści austriackiego Kodeksu karnego z 1852 r. na mocy ustawy nowelizującej nr 111/1919 Sb. W § 303 zakazano duchownym nadużywania urzędu duchownego w sprawach politycznych, w trakcie kazań, procesji, pielgrzymek lub podobnych zgromadzeń. Chodziło twórcom tej zmiany o: krytykowanie organów władzy, obowiązujących albo projektowanych ustaw oraz rozporządzeń wykonawczych, jak również udzielanie poparcia organizacjom o charakterze politycznym tudzież partiom politycznym, nie tylko w czasie kampanii wyborczych. Czyny te były zagrożone karą pozbawienia wolności od 1 do 6 miesięcy. Była to tzw. ustawa ambonowa, jak słusznie podkreślają Jiří Rajmund Tretera i Záběj Horák – nawiązująca do represyjnego ustawodawstwa okresu *Kulturkampf* w II Cesarstwie Niemieckim, w okresie pełnienia funkcji kanclerza przez Ottona von Bismarcka²⁸.

Przy dyskusji o postulacie rozdziału Kościoła od państwa u zarania I Republiki, należy zauważyć, iż składający się na wersalski ład pokojowy traktat z 10 września 1919 r. z Saint Germain-en-Laye podpisany z Austrią odnosił się również do Czechosłowacji. Stanowił, że terytorium Rusi Przykarpackiej otrzyma status autonomiczny, z własnym sejmem, który miał wykonywać władzę w sprawach językowych, oświatowych, ale też m.in. w kwestiach religijnych²⁹. Stosunki wyznaniowe w tej części I Republiki musiały również być brane pod uwagę w Pradze na szczytach władzy, tak samo jak struktura wyznaniowa Słowacji. Stąd wywodzący się z niej deputowany do Zgromadzenia Narodowego Karol Kmet’ko wypowiadał się za kontynuowaniem religijnego wychowania dzieci i młodzieży w szkołach na terenie całego państwa³⁰.

Już w proklamacji niezależności narodu czechosłowackiego tymczasowych władz czechosłowackich, czyli w Deklaracji Waszyngtońskiej z 18 października 1918 r., znalazł się jednoznaczny zwrot o tym, że „Církev bude odloučena od státu”³¹.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, s. 34; J. R. Tretera, Z. Horák, *Konfesní právo*, Praha 2015, s. 327.

²⁹ W. Balcerak, *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1974, s. 298, 318.

³⁰ J. Harna, *Konsensus a kompromis. Budování politického systému první ČSR*, Praha 2013, s. 59-60. Deputowany K. Kmet’ko, mając zapewne na względzie propozycje pokojowe papieża Benedykta XV przedstawione państwom walczącym w czasie I wojny światowej, zaproponował, aby rząd czechosłowacki „lobbował” u „wielkiej trójki” za zaproszeniem papieża na konferencję pokojową w Wersalu. Ibidem, s. 60.

³¹ J. Gronský, J. Hřebek, *Dokumenty...*, op. cit., s. 17, 19.

Powstały w połowie 1919 r. rząd socjaldemokraty Vlastimira Tusara zapowiedział starania o wprowadzenie rozdziału kościoła od państwa³².

W marcu 1919 r. poseł Zgromadzenia Narodowego reprezentujący Czecho-słowacką Partię Postępową prawnik Václav Bouček przedstawił projekt konstytucji, w którym część trzecia dotyczyła powszechnych praw obywateli. Tu znajdowały się propozycje wzorowane na francuskiej ustawie z 1905 r. o rozdziale kościoła od państwa. W § 3 tej części projektu Boučka zamieszczono sformułowania m.in. o tym, że Kościoły i państwo są od siebie oddzielone, a państwo gwarantuje obywatelom wolność wykonywania obrzędów religijnych. Wszystkie wyznania religijne są w obliczu prawa równouprawnione. Troska o wychowanie religijne, utrzymywanie personelu duchownego i świątyń stanowi kwestię samych Kościołów i związków wyznaniowych. Jeżeli praktykowanie obrzędów religijnych jest sprzeczne z obyczajami publicznymi, może być przez państwo zakazane. W § 4 zamieszczono zwrot m. in. o tym, iż nikt nie mógł być zobowiązany do składania przysięg o treści religijnej i te osoby, które na to się nie mogły zgodzić, składałyby przysięgę na swój honor i sumienie. W § 5 zawarto postanowienie, że wszystkie cmentarze są świeckie i stanowią własność gmin. Kremacja zwłok jest dozwolona, a w czasie wojny i epidemii mogła być obowiązkowa. W § 6 znajdował się zwrot o zniesieniu zakonów, a w § 7 – o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki i mienia poklasztorного³³.

Polityk reprezentujący partię agrarną i późniejszy premier Czechosłowacji Antonín Švehla, w trakcie procesu ustrojotwórczego brał pod uwagę w odniesieniu do postulatu rozdziału (który był także celem partii agrariuszy) różne, złożone okoliczności. W tym podejście Słowaków. Przeciw rozdziałowi byli nie tylko słowaccy katolicy, ale również ewangelicy, ze względu na rangę religii w życiu publicznym tej części I Republiki. Ustanowienie rozdziału mogłoby zrazić Słowaków do młodego

³² W. Balcerak, *Powstanie...*, op. cit., s. 307.

³³ M. Jemelka, J. Štofanič, *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů. Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918-1938)*, Praha 2020, s. 126. Więcej informacji o propozycji V. Boučka, a także projekcie posła T. Bartoška w sprawie sformułowania zasady rozdziału kościoła od państwa już pod koniec prac ustrojotwórczych w lutym 1920 r. zob. P. Karola, *Česka republika jako laický stát*, Praha 2022, s. 122-123. Cenne wiadomości dotyczące postulatu rozdziału kościoła od państwa i stosunku do niego Czechosłowackiej Partii Ludowej oraz środowisk katolickich w I Republice zawiera studium Miloša Trapla, *Český politický katolicismus v letech 1918-1938*, [w:] P. Fiala, J. Foral, K. Konečný, P. Marek, M. Pehr, M. Trapl, *Český politický katolicismus 1848-2005*, Brno 2008, s. 185-189. Zagadnienie rozdziału kościoła od państwa w ramach prac ustrojotwórczych i propozycji kolejnych sformułowań w tej materii analizuje dogłębnie, wraz z przedstawieniem szerokiego, także pozaprawnego kontekstu prowadzonych prac Jan Kuklík, *Příběh československé ústavy 1920*, t. II, Praha 2022, s. 364-399.

państwa, co było jeszcze dodatkowo niebezpieczne wobec mocnych tam postaw prowęgierskich, także w kręgach tamtejszego duchowieństwa. Švehla wyrażał obawę, że poprzez wprowadzenie systemu rozdziału I Republika utraciłaby wpływ na mianowanych przez papieża hierarchów katolickich, a to znów wiązało się z wpływami węgierskimi. Watykan odgrywał pewną rolę w polityce międzynarodowej i nie był w tamtym czasie przyjaźnie nastawiony do państwa czechosłowackiego. A. Švehli zależało na naklonieniu do lojalności sił ośrodkowych, jak Węgrzy, czy przede wszystkim Niemcy. Stąd nakłonił jako lider swoją partię do zaniechania w pracach konstytucyjnych ekspozycji tego tematu. Postępując tak, dążył także do zastopowania ofensywności politycznej kręgów radykalnie lewicowych. On i jego stronnicy byli – pośród innych – tymi, którzy odstąpili od wprowadzenia rozdziału. Na forum parlamentu opowiadał się za wolnością kościoła i wspieraniem go tam, gdzie rzeczywiście istniałaby taka potrzeba³⁴.

Wyżej poruszono kwestię mianowania dostojników kościelnych. Władze czechosłowackie w kontaktach z papieżem podnosiły, że w odniesieniu do państw powstałych z terytorium byłego Cesarstwa Austro-Węgierskiego, dotychczasowe uprawnienia nominacyjne przynależne cesarzowi w tej materii przeszły na głowy państw sukcesyjnych, a zatem również na prezydenta Czechosłowacji. Jednakże papież Benedykt XV wydał w 1921 r. alokucję, w której stwierdził, że prawo mianowania dostojników kościelnych przez cesarza, miało formę specjalnego, niejako „dedykowanego” przywileju udzielonego mu przez papieża i jako takie nie „przechodzi” ono na głowy państw powstałych po upadku monarchii Habsburgów. W 1923 r. Najwyższy Sąd Administracyjny Czechosłowacji orzekł, że prawo mianowania kanoników kapitułnych przysługuje rządowi, ten jednak nie chciał komplikować relacji z Watykanem. Podpisane 17 grudnia 1927 r. *Modus vivendi* zakończyło spory nominacyjne, definiując role państwa i Stolicy Apostolskiej w tym obszarze³⁵.

W dniu 13 listopada 1918 r. została przyjęta przez Komitet Narodowy tymczasowa konstytucja, regulująca kompetencje Zgromadzenia Narodowego, prezydenta i sądów. Nie zawierała regulacji dotyczących praw i wolności³⁶.

Konstytucja Republiki została uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe dnia 29 lutego 1920 r. Rozpoczynała się od świeckiej preambuły, składała się

³⁴ V. Dostál, *Antonín Švehla. Profil československého státníka*, Praha 1990, s. 86. Zob. też ważny aspekt prac konstytucyjnych w kontekście możliwości ustanowienia systemu rozdziału – K. Schelle, *Dějiny českého ústavního práva*, Ostrava 2010, s. 57.

³⁵ *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu*, t. II. 1918-1945, red. L. Hubenák, L. Bianchi, Bratislava 1973, s. 183-184.

³⁶ J. Gronský, J. Hřebejk, *Dokumenty...*, op. cit., s. 28-32.

z sześciu rozdziałów i zawierała 134 paragrafy. W § 22 pkt 3 i w § 65 umiejscowiono świecką formułę ślubowania członków obu izb Zgromadzenia Narodowego i prezydenta. W § 105 pkt 2 umiejscowiono zasadę równouprawnienia wszystkich obywateli Republiki, m. in. bez względu na wyznanie. Na mocy § 120 pkt 2 do administracji państwowej należało kierownictwo oraz nadzór nad całokształtem spraw nauczania i wychowania. W § 121 zagwarantowano wolność sumienia i wyznania, a w § 122 rozszerzono tę lakoniczną formułę na opisową – mianowicie, że wszyscy obywatele, ale też i mieszkańcy państwa czechosłowackiego mają prawo publicznego i prywatnego wyznawania każdej religii oraz wyznania, o ile nie sprzeciwia się to porządkowi publicznemu lub dobrym obyczajom. Zwraca uwagę ujęcie wolności sumienia i wyznania jako wolności każdego człowieka, niezależnej od posiadania obywatelstwa. Takie ujęcie stanowiło kluczowe *novum* na gruncie międzywojennego europejskiego konstytucjonalizmu. W § 123 wprowadzono zakaz pośredniego lub bezpośredniego zmuszania do udziału w obrzędach religijnych, z wyjątkiem praw wynikających z władzy ojcowskiej lub opiekuńczej. W tej wersji widać jeszcze wpływ ABGB i rozwiązań z okresu Cesarstwa, albowiem nie ma tu mowy o władzy „rodzicielskiej”, a wyłącznie ojcowskiej. W § 124 zagwarantowano równość wobec prawa wszystkich wyznań. W § 125 określono, że wykonywanie pewnych oznaczonych czynności religijnych może być zakazane, o ile doszłoby do naruszenia porządku publicznego lub moralności publicznej. W wykonaniu uregulowań umowy mniejszościowej mocarstw z Czechosłowacją (analogicznej do polskiego tzw. małego traktatu wersalskiego), podpisanej w Saint Germain-en-Laye 10 września 1919 r., umiejscowiono w konstytucji rozdział VI. Ochrona mniejszości narodowych, religijnych i rasowych, zawierający §§ 128-134. Z najważniejszych postanowień w tej części należy powołać się na § 128, w którym zamieszczono deklarację o równości wobec prawa wszystkich obywateli Czechosłowacji i korzystaniu z jednakowych praw obywatelskich i politycznych bez różnicy rasy lub religii. Powyższe różnice nie mogły stanowić – w granicach powszechnie obowiązującego prawa – przeszkody przy wstępowaniu do służby publicznej i obejmowaniu urzędów oraz wykonywaniu rzemiosła czy zawodu³⁷. Warto uzupełnić, że pierwotna wersja § 121 konstytucji zawierała sformułowanie, że między państwem a kościołem zostanie ustanowiony system rozdziału.

W konstytucji Czechosłowacji nie umiejscowiono zasady rozdziału kościoła od państwa ze względów syntetycznie przytoczonych wyżej. Co prawda, wszystkie najważniejsze partie polityczne miały w swoich programach postulat rozdziału,

³⁷ Ibidem, s. 39, 43-44, 54, 61, 64, 65.

ale nie stał się on później przedmiotem prac legislacyjnych na forum parlamentu³⁸. Wspomniany już poseł Theodor Bartošek po uchwaleniu konstytucji, jeszcze w roku 1920, wraz z grupą posłów przedłożył projekt ustawy o rozdziale, jednakże nie nadano mu biegu. Przeciw rozdziałowi opowiedział się w rezolucji przyjętej w tej kwestii 24 lutego 1921 r. (a zatem prawie rok od uchwalenia konstytucji) Czeskobraterski Kościół Ewangelicki³⁹.

Warto prześledzić parę regulacji ustawowych okresu I Republiki, w poszukiwaniu obecności elementów rozdziału w nich umiejscowionych.

W niepodległej Czechosłowacji religia w szkołach publicznych przestała być przedmiotem obowiązkowym; stała się przedmiotem fakultatywnym. Dnia 13 lipca 1922 r. została przyjęta tzw. mała ustawa szkolna utrzymująca w szkołach publicznych dobrowolność pobierania lekcji religii. Dzieci niewyznające żadnej religii albo należące do nieuznanych przez państwo związków wyznaniowych były zwolnione z uczestnictwa w lekcjach religii po złożeniu pisemnego oświadczenia rodziców bądź opiekunów prawnych, w powiatowym urzędzie szkolnym. Został też wprowadzony do programów nauczania obowiązkowy przedmiot poświęcony wiedzy obywatelskiej⁴⁰.

W roku 1925 została uchwalona ustawa nr 65/1925 Sb. o świętach. Ustawa znosiła trzy święta maryjne oraz święto ku czci św. Jana Nepomucena. Zachowano następujące dni świąteczne: 1 stycznia (Nowy Rok), 6 stycznia (Święto Trzech Króli), Wniebowstąpienie Pańskie, Boże Ciało, 29 czerwca (Święto Apostołów Piotra i Pawła), 15 sierpnia (Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny), 1 listopada (Wszystkich Świętych), 8 grudnia (Niepokalane Poczęcie Najświętszej Marii Panny) oraz 25 grudnia (1. dzień Świąt Bożego Narodzenia). Do tego wykazu dodano nowe dni świąteczne: 1 maja (Święto Pracy), 5 lipca (Dzień św. Cyryla i Metodego), 6 lipca (dzień upamiętniający śmierć Mistrza Jana Husa), 28 września (Dzień św. Wacława) oraz 28 października (Dzień Powstania Republiki)⁴¹. Uroczyste obchody 510. rocznicy męczeńskiej śmierci Jana Husa, którego Kościół katolicki

³⁸ V. Dostál, *Antonín Švehla...*, op. cit., s. 87.

³⁹ P. Karola, *Česka republika...*, op. cit., s. 126-127. Zob. także J. R. Tretera, Z. Horák, *Konfesní právo...*, op. cit., s. 326-327. Wiele odwołań do zasady rozdziału kościoła od państwa, np. w obszarze szkolnictwa, zawierał przez cały okres I Republiki lat 1918-1938 m. in. program Czechosłowackiej Partii Narodowo-Demokratycznej – *Politické programy Československé Národní Demokracie a Národního Sjednocení 1918-1938*, red. J. Harna, Praha 2017, s. 18, 19, 42, 52-53, 56, 57, 58, 80-81, 93, 107, 108.

⁴⁰ P. A. Leszczyński, *Czechosłowackie prawo wyznaniowe w latach 1918-1939*, [w:] *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia Kościoła Jezusowego w Cieszynie*, red. R. Czyż, W. Gójniczek, D. Spratek, Cieszyn 2010, s. 245-246.

⁴¹ I. A. Hrdina, *Texty ke studiu...*, op. cit., s. 44.

uznawał za kacerza, z udziałem najwyższych władz państwowych, dały pretekst nuncjuszowi apostolskiemu Francesco Marmaggi do demonstracyjnego wyjazdu z Pragi⁴². Spowodowało to ponad dwuletni kryzys w relacjach dyplomatycznych, zakończony podpisaniem wspomnianego już wyżej *Modus vivendi*.

W dniu 23 kwietnia 1925 r. została uchwalona ustawa nr 96/1925 Sb. o wzajemnych stosunkach między związkami wyznaniowymi (tzw. *mezikonfesní zákon*). Zastąpił on austriacką ustawę nr 49/1868 z 25 maja 1868 r., o której wzmiankowano wyżej. Ustawa z 1925 r. obowiązywała na całym terytorium Czechosłowacji, w tym na Rusi Przykarpackiej. W §1 tej regulacji – za wzorem austriackim z 1868 r. – zdecydowano, że dzieci urodzone w małżeństwie przyjmują wyznanie rodziców, a w razie różnicy wyznań rodziców synowie „dziedziczyli” wyznanie ojca, a córki – matki. Jednakże drogą umowy małżonkowie mogli zmodyfikować te zasady. Na mocy §4 każdy mógł swobodnie decydować o swoim wyznaniu, ale dopiero po osiągnięciu lat 16 (podczas gdy ustawa z 1868 r. przyznawała to kluczowe prawo po ukończeniu lat 14). Unormowano w tej ustawie kwestie zmiany wyznania oraz występowania ze związków wyznaniowych. Jeden z najistotniejszych to §15 ustawy, zrównujący status osób bezwyznaniowych z osobami należącymi do poszczególnych związków wyznaniowych⁴³. Można przyjąć, że opisywana wyżej ustawa realizowała konstytucyjne gwarancje indywidualnej wolności religijnej zawarte w §§121-123, a scharakteryzowane wyżej.

Na podstawie obowiązującej w okresie I Republiki ustawy nr 68/1874 o uznawaniu związków wyznaniowych (uchylonej w 1949 r.), zostało uznanych wiele nowych związków wyznaniowych, jak np. Kościół Czechosłowacki w 1920 r.,⁴⁴ jakkolwiek niektóre z wyznań nie ubiegały się o uzyskanie uznania i funkcjonowały w oparciu o konstytucyjne gwarancje wolności religijnej w wymiarze wspólnotowym, zawarte w §§122 i 124 konstytucji z 29 lutego 1920 r.⁴⁵ Wśród tych gwarancji ponownie należy podkreślić zasadę równouprawnienia związków wyznaniowych.

Pozostałością józefinizmu i jego cechy, jaką było uznanie duchownych za urzędników państwowych i w konsekwencji wypłaty ich uposażeń z budżetu państwa (niezależnie od dochodów z np. beneficjów, czy *iura stolae*), było uchwalenie 25 czerwca 1926 r. ustawy nr 122/1926 Sb. o wynagrodzeniach duchownych kościołów i związków wyznaniowych uznanych (przez państwo) – tzw. ustawy kongruowej. Dodatkowym uzasadnieniem uchwalenia tego aktu prawnego było wynagrodzenie

⁴² *Dejiny státu a práva*, op. cit., s. 205-206.

⁴³ I. A. Hrdina, *Texty ke studiu...*, op. cit., s. 45; P. A. Leszczyński, *Czechosłowackie prawo...*, op. cit., s. 246-247.

⁴⁴ Pełny wykaz – J.R. Tretera, *Stát a církve v České republice*, Praha 2002, s. 37.

⁴⁵ P. A. Leszczyński, *Czechosłowackie prawo...*, op. cit., s. 249.

części strat z tytułu przejęcia przez państwo w ramach reformy rolnej w 1919 r. części nieruchomości rolnych Kościoła katolickiego⁴⁶. Zatem w dobie I Republiki utrzymano pochodzący z okresu reform cesarza Józefa II system wypłacania pensji duchowieństwu, co objęło uznane przez państwo związki wyznaniowe. Bez wątplenia rozwiązanie to kolidowało z modelem rozdziału kościoła od państwa.

Oceniając międzywojenny kształt relacji instytucjonalnych między państwem a związkami wyznaniowymi w Czechosłowacji, Eva Broklová wyraziła pogląd o istnieniu w życiu społecznym tego państwa faktycznego rozdziału⁴⁷.

Michał T. Staszewski, oceniając ten okres, użył sformułowania o przychylniej neutralności państwa wobec związków wyznaniowych⁴⁸, natomiast Jiří Rajmund Tretera ujął zagadnienie w formie opisowej, podkreślając definitywne uwolnienie kościołów i innych związków wyznaniowych spod kurateli państwa, uznając *explicit* I Republikę za państwo świeckie⁴⁹. Zwraca uwagę w tej ocenie brak użycia sformułowania o ustanowieniu rozdziału kościoła od państwa w międzywojennej Czechosłowacji.

Można stwierdzić, że w dobie I Republiki udało się „odurzędniczyć” związki wyznaniowe – za wyjątkiem utrzymania systemu bezpośredniego finansowania duchownych uznanych przez państwo wspólnot konfesyjnych. Jak już stwierdzono, hasło rozdziału kościoła od państwa było nośne w warstwie politycznej, szczególnie w latach 1918-1920. Postulat ten nie doczekał się konstytucjonalizacji. Niemniej, na podstawie analizy konstytucji z 1920 r. i wymienionych wyżej najważniejszych ustaw prawno-wyznaniowych, należy stwierdzić, że w dużej mierze I Republika do tego modelu była zbliżona, poprzez wiele rozwiązań prawnych istotnych dla jego urzeczywistnienia. Należały do nich: równość wszystkich wyznań (uznanych i nie-uznanych wobec prawa), indywidualne gwarancje wolności sumienia i wyznania, prawne uznanie stanu bezwyznaniowości na równi z przynależnością do któregoś ze związków wyznaniowych, świeckie rotty ślubowania m.in. parlamentarzystów i prezydenta, fakultatywność nauczania religii w szkołach publicznych, otwarty i niedyskryminacyjny charakter procedury uznawania nowych związków wyznaniowych – mimo utrzymania austriackiej ustawy z 1874 r., nieingerencja organów państwa w wewnętrzne sprawy związków wyznaniowych i uznanie ich autonomii – z zastrzeżeniem prawa weta ze strony państwa wobec kandydatów na urzędy

⁴⁶ Więcej na ten temat – I. A. Hrdina, *Texty ke studiu...*, op. cit., s. 51-52; J. R. Tretera, *Stát a cirkve...*, op. cit., s. 38.

⁴⁷ E. Broklová, *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938*, Praha 1992, s. 67.

⁴⁸ M. T. Staszewski, *Państwo a związki wyznaniowe...*, op. cit., s. 147.

⁴⁹ J. R. Tretera, *Stát a cirkve...*, op. cit., s. 35.

kościelne niewykazujących lojalności wobec I Republiki. Istotnym czynnikiem, wspierającym do pewnego stopnia bliskość modelu rozdziału, była względnie zróżnicowana struktura wyznaniowa w samych Czechach, co nie odnosiło się do innych terytoriów państwa, z dalece bardziej homogeniczną strukturą konfesyjną⁵⁰.

„Czerwony” cesaropapizm & „czerwony” józefinizm, czyli lata 1948-1989

Po dyktacie monachijskim niepodległość Czechosłowacji została rażąco ograniczona, od marca 1939 r. została poddana okupacji niemieckiej w ramach Protektoratu Czech i Moraw, natomiast Słowacja została proklamowana niezależnym państwem, ale w istocie była organizmem terytorialnym współpracującym z III Rzeszą. W latach 1945-1948 Czechosłowacja w zmienionych, ekstremalnie trudnych warunkach geopolitycznych, była państwem formalnie demokratycznym. Jednakże przygotowywany od dawna, a przeprowadzony przez Komunistyczną Partię Czechosłowacji przewrót polityczny 25 lutego 1948 r., spowodował upadek systemu demokratycznego i wprowadzenie ustroju komunistycznego.

Uchwalona 9 maja 1948 r. pierwsza konstytucja okresu komunizmu, zachowała jeszcze nazwę urzędową państwa „Republika Czechosłowacka”. W § 15 gwarantowano wolność sumienia (ale już nie wyznania, co stanowiło odejście od co najmniej europejskiego standardu, a od 10 grudnia 1948 r. uniwersalnego, w związku z uchwaleniem przez ONZ Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, a w niej art. 18). Zawarto też sformułowanie, iż nikt nie może ponosić szkody z powodu swojego światopoglądu, wiary lub przekonań, ale nie mogły one być powodem odmowy wykonywania obowiązków obywatelskich nałożonych przez ustawę. W § 16 znalazła się deklaracja, że każdy ma prawo wyznawać prywatnie i publicznie dowolną religię albo pozostać osobą bezwyznaniową. Stwierdzono, iż wszystkie związki wyznaniowe jak i status bezwyznaniowości są równe wobec prawa. W § 17 stwierdzono, że każdemu wolno wykonywać czynności związane z dowolnym wyznaniem religijnym lub

⁵⁰ „Niedookreśloność” w kwestii istnienia rozdziału kościoła od państwa w ówczesnej Europie nie dotyczyła – co rozumiałe – tylko Czechosłowacji. Wspomnieć można tu o Republice Weimarskiej, gdzie w tym samym czasie jak w I Republice (bo w 1919 r.) intensywnie dyskutowano w Zgromadzeniu Narodowym w Weimarze o wprowadzeniu do konstytucji republikańskich Niemiec rozdziału. Skończyło się na kompromisowej formule (obowiązującej do dziś) *„Es besteht keine Staatskirche”* („Kościoł państwowy nie istnieje”). Na podstawie analizy rozbudowanych regulacji prawnowyznaniowych Konstytucji Weimarskiej niektórzy reprezentanci tamtejszej doktryny sformułowali sąd o funkcjonującym w Niemczech „kulejącym rozdziale” kościoła od państwa.

bezwyznaniowością. Realizacja tego prawa nie mogła sprzeciwiać się porządkowi publicznemu i dobremu obyczajom. Zakazano wykorzystywania tego prawa w celach niemających nic wspólnego z religią. Zapisany został też zakaz bezpośredniego lub pośredniego zmuszania kogokolwiek do brania udziału w takich czynnościach. W § 37 ust. 2 zakazano „nadużywania praw i wolności obywatelskich” dla działań grożących niezawisłości, całości, jedności państwa, konstytucji, republikańskiej formie państwa i „ustrojowi ludowodemokratycznemu”. Zabroniono propagowania w jakikolwiek sposób i w jakiegokolwiek formie m. in. nietolerancji religijnej⁵¹.

Jak stwierdził Marek Bankowicz – nawet i powyższe uregulowania nie były w państwie komunistycznym traktowane poważnie i dosłownie. Przeciwnie – nadawano im wymiar symboliczny, ideologiczny i propagandowy, a przepisy odnoszące się do praw i wolności obywatelskich miały charakter czysto proklamacyjny⁵².

W konstytucji czechosłowackiej z 9 maja 1948 r. rozdziału kościoła od państwa nie było, gdyż jego być nie mogło. W państwie totalitarnym, jakim stała się Czechosłowacja w 1948 r., nie mogło być osób i instytucji niepodlegających wszechogarniającej władzy państwowej i partyjnej. Wszelkie zrzeszenia mogły funkcjonować na bazie aprobowania ustroju politycznego opartego o ideologię marksistowsko-leninowską i przy zgodzie na podległość partii komunistycznej i organów państwowych jej służących, pomimo że w latach 1948–1989 formalnie utrzymywano system „socjalistycznej wielopartyjności”. W tych realiach liczyła się tylko jedna „kierownicza siła” – Komunistyczna Partia Czechosłowacji (KPCz).

W Czechosłowacji lat 1948–1989 istniał ceszaropapizm, system podległości związków wyznaniowych państwu i partii. Ów ceszaropapizm przybrał specyficzną postać, bo owym „cezarem” było państwo bazujące na ideologii państwowej marksizmu-leninizmu, stąd „czerwona” (od barw partyjnych komunistów) wersja owego modelu relacji instytucjonalnych. Do tego w ramach tegoż ceszaropapizmu „twórczo” zaadoptowano niektóre rozwiązania józefinizmu, jak np. nie tylko zniesienie, ale wręcz zniszczenie wszystkich zakonów męskich i żeńskich oraz utrzymanie finansowania

⁵¹ H. Świątkowski, *Stosunek państwa do kościoła w różnych krajach*, Warszawa 1952, s. 144–145. Na temat stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi w Czechosłowacji w latach 1948–1989 zob. m.in. K. Kaplan, *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*, Brno 1993; *Dějiny československého práva 1945–1989*, red. J. Kuklík, Praha 2011 (status prawny związków wyznaniowych w latach 1948–1960 – s. 133–142); *Vývoj československého práva 1945–1989*, red. J. Kuklík, Praha 2009 (status prawny związków wyznaniowych w latach 1948–1960 – s. 182–195); Z. Horák, *Církev a české školství*, Praha 2011 (sytuacja szkolnictwa kościelnego w latach 1945–1950 – s. 47–53, nauczanie religii w latach 1945–1989, s. 134–161).

⁵² M. Bankowicz, *Meandry konstytucyjne komunistycznej Czechosłowacji*, [w:] *Z prawem ustrojowym porównawczym przez ponad półwiecze. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Marianowi Grzybowskiemu z okazji 55-lecia pracy naukowej*, red. B. Przywora, A. Rogacka-Łukasik, K. Skotnicki, Częstochowa 2022, s. 265.

duchownych zarejestrowanych związków wyznaniowych z budżetu państwa. Stąd również ta wersja józefinizmu określona została jako „czerwona”, praktykowana w państwie posiadającym marksistowsko-leninowską ideologię państwową.

Dla wzmocnienia podległości związków wyznaniowych wobec państwa, 14 października 1949 r. Zgromadzenie Narodowe uchwaliło ustawę nr 217/1949 Sb. o powołaniu Państwowego Urzędu do Spraw Kościelnych, jako głównego realizatora (wraz z KPCz oraz służbami bezpieczeństwa) polityki wyznaniowej, nakierowanej na zwalczanie religii jako takiej. Tego samego dnia została również uchwalona ustawa nr 218/1949 Sb. o gospodarczym zabezpieczeniu kościołów i związków wyznaniowych przez państwo. Na jej podstawie utrzymano finansowanie duchownych przez państwo, ale, jak zaznaczył Miloslav Vlk – nazwa tego aktu prawnego była eufemistyczna, gdyż wypłata pensji osobom duchownym związków wyznaniowych była uwarunkowana posiadaniem przez nich zgody państwa na wykonywanie służby duchownego (*státní souhlas k výkonu duchovenské služby*), ściśle wydawanej w odniesieniu do konkretnej parafii (zboru, gminy wyznaniowej)⁵³. Zgoda taka była czysto uznaniowa i mogła być cofnięta z każdej przyczyny przez sekretarzy do spraw kościelnych urzędujących w strukturach powiatowych rad narodowych i wojewódzkich (*krajských*) rad narodowych⁵⁴. Poprzez wprowadzenie owych zgód państwowych doprowadzono w Czechosłowacji lat 1948-1989 do ponownego (po okresie austriackim) „zurzędniczenia” związków wyznaniowych, ale tym razem w nieporównywalnie gorszych warunkach „systemowych”. Jedną z inspiracji dla wprowadzenia tego typu utrudnień w działalności duszpasterskiej był wzorzec radziecki i tamtejsze „prawo” wyznaniowe z 1929 r., mocą którego ustanowiono m.in. obowiązek rejestracji wszystkich duchownych i „przypisania” ich do konkretnego miejsca (spravka).

Następna konstytucja, uchwalona 11 lipca 1960 r., była już Konstytucją Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej. Rozpoczynała się „Proklamacją” o charakterze ideologicznym. Była w niej mowa m. in. o tworzeniu „materialnych i duchowych podstaw dla przejścia naszego społeczeństwa do komunizmu”. Jej art. 16 głosił, iż cała polityka kulturalna w Czechosłowacji, rozwój kształcenia, wychowania i nauczania prowadzone są w duchu naukowego światopoglądu, marksizmu-leninizmu oraz w ścisłej więzi z życiem i pracą ludu. Wymownie sformułowany był art. 20 ust. 2, w którym poręczono równouprawnienie wszystkich obywateli bez względu na – tylko dwie cechy – narodowość i rasę, pomijając szereg innych kryteriów, w tym wyznanie bądź jego brak. W art. 24 ust. 3 zadeklarowano, że wszelkie wychowanie

⁵³ M. Vlk, *Slova z katedrály. Z úvah v Rádiu Svobodna Evropa 1993-2000*, Praha 2002, s. 32.

⁵⁴ Por. L. Madleňáková, *Církev a náboženské společnosti. Správněprávní aspekty jejich vzniku a činnosti*, Praha 2014, s. 153 – schemat realizacji polityki wyznaniowej państwa i państwowej administracji wyznaniowej w latach 1971-1989.

i nauczanie oparte jest na światopoglądzie naukowym i ścisłej więzi szkoły z życiem i pracą ludu. Wreszcie, w art. 32 konstytucji – poręczono wolność wyznania. Każdy – wedle tekstu – mógł wyznawać jakąkolwiek religię albo nie wyznawać żadnej oraz wykonywać czynności religijne, jeżeli nie pozostawało to w sprzeczności z ustawą. Wierzenia religijne lub przekonania nie mogły stanowić przyczyny odmowy wypełniania obowiązku obywatelskiego nałożonego przez ustawę⁵⁵.

Tendencje demokratyczne i wolnościowe wyrażone w okresie Praskiej Wiosny, zostały brutalnie stłumione wskutek interwencji militarnej ZSRR i paru innych armii Układu Warszawskiego – w tym polskiej – w sierpniu 1968 r. Dążenie do zagwarantowania wolności i praw ludzkich, w tym również wolności religijnej, było zasadniczym celem powstałej 1 stycznia 1977 r. Karty'77. W drugiej połowie lat 80. XX wieku za sprawą Augustina Navrátila rozpoczęto zbieranie podpisów pod obywatelską petycją skierowaną do władz w celu realnego zagwarantowania wolności sumienia i wyznania oraz wprowadzenia rozdziału kościoła od państwa. Za rozdziałem opowiedział się w 1988 r. prymas Czech kardynał František Tomášek, gdyż wówczas władze przestałyby ingerować w wewnętrzne życie kościelne⁵⁶.

Władze czzechosłowackie były „twardogłowe” i niechętnie wprowadzaniu choćby niektórych elementów *Pierestrojki* Michaiła Gorbaczowa. Przeciwnie, jak zaznacza Maria Kruk – jeszcze w styczniu 1989 r., po demonstracji upamiętniającej 20. rocznicę śmierci Jana Palacha, ponownie uwięziono Václava Havla⁵⁷. Próbowano jednak w taki bądź inny sposób demonstrować wolę zmian, a wyrazem tego miało być powołanie w 1988 r. pod auspicjami Komitetu Centralnego KPCz i Frontu Narodowego komisji dla przygotowania nowej konstytucji Czechosłowacji. Na czele tego gremium stał minister i zarazem przewodniczący Rady Legislacyjnej przy rządzie federalnym Marián Čalfa, późniejszy pierwszy premier „polistopadowy” rządu federalnego. Roboczy tekst tego projektu nie wnosił nic nowego w porównaniu do obowiązującej konstytucji z 1960 r., w znaczeniu odejścia od formuł ideologicznych. Projekt w swojej preambule dalej potwierdzał wolę doskonalenia ustroju socjalistycznego. W dalszym ciągu kontynuował „tradycję” konstytucjonalizmu czzechosłowackiego polegającą na nieokreślanu w konstytucji modelu relacji instytucjonalnych między państwem a związkami wyznaniowymi⁵⁸.

⁵⁵ *Konstytucja Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej*, tłum. i wstęp M. Kruk, W. Sokolewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 39, 45, 47, 48, 50.

⁵⁶ J. Tomaszewski, *Czechy i Słowacja*, Warszawa 2006, s. 277.

⁵⁷ M. Kruk, *Wstęp*, [w:] *Konstytucja Republiki Czeskiej z 16 grudnia 1992 r.*, tłum. i wstęp M. Kruk, Warszawa 1994, s. 15.

⁵⁸ J. Gronský, *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*, t. III. 1960-1989, Praha 2007, s. 390-441.

Jiří Rajmund Tretera określił pod kątem relacji państwowo-kościelnych Czechosłowację lat 1948-1989 mianem ateistycznego ideologicznego państwa oraz równie adekwatnie – państwa wyznaniowego *à rebours*⁵⁹. Rzeczywiście było to państwo wyznaniowe „na odwrót”, bo zamiast wyznania państwowego była ideologia państwowa – marksizm-leninizm.

Zagadnienie rozdziału kościoła od państwa po powrocie do rządów demokratycznych. Demokratyczna Czecho-Słowacja

Marek Loužek, w nawiązaniu do laureata Nagrody Nobla z ekonomii Gary’ego Beckera, nawiązał do wolnego rynku religii i konkurencji między kościołami w USA, stwierdził, że dzięki temu, że w Stanach Zjednoczonych funkcjonuje rozdział kościoła od państwa, kościoły w adekwatny sposób reagują na potrzeby wierzących. Z kolei w państwach, w których konkurencja między kościołami jest zaburzona, np. poprzez istnienie wyznania państwowego, istnieje sytuacja monopolu konfesyjnego, a to prowadzi do braku „efektywności” działania w takiej sytuacji „rynku religii”⁶⁰.

Po Aksamitnej Rewolucji, w styczniu 1990 r. została uchwalona ustawa nr 16/1990 Sb. zmieniająca ustawę nr 218/1949 Sb. o gospodarczym zabezpieczeniu przez państwo kościołów i związków wyznaniowych, poprzez m. in. zniesienie wymogu uzyskiwania przez duchownych zgody państwowej na wykonywanie czynności duszpasterskich⁶¹. Utrzymano system finansowania duchownych z budżetu państwa.

W nowych, demokratycznych warunkach ustrojowych polistopadowej Czecho-Słowacji zniknęły problemy z deklaratywnym podejściem do praw człowieka, co było cechą charakterystyczną w okresie „przedlistopadowym”. Republika podpisała i ratyfikowała Europejską Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, co otworzyło drogę do członkostwa w Radzie Europy i uznania jurysdykcji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dla obywateli czecho-słowackich.

9 stycznia 1991 r. Zgromadzenie Federalne uchwaliło ustawę konstytucyjną Karta Podstawowych Praw i Wolności (*Listina základních práv a svobod*). Jej art. 2 ust. 1 stanowi, że państwo oparte jest na wartościach demokratycznych i nie może

⁵⁹ J. R. Tretera, *Stát a církev...*, op. cit, s. 42.

⁶⁰ M. Loužek, *Církvím prospěje konkurence*, [w:] *Vztah církví a státu: sborník textů*, red. M. Loužek, Praha 2004, nr 31, s. 32.

⁶¹ J. R. Tretera, *Stát a církev...*, op. cit, s. 53.

być związane ani wyłączną ideologią, ani wyznaniem religijnym⁶². Ustanowienie tego sformułowania zrywa z dotychczasowym milczeniem czechosłowackiego ustrojodawcy wobec choćby ogólnego opisanie relacji instytucjonalnych między państwem a związkami wyznaniowymi i jest pierwszą konkretniejszą wypowiedzią w tej materii. Sąd Konstytucyjny Republiki Czeskiej w orzeczeniu o sygnaturze Pl. ÚS 6/02, 4/2003 Sb stwierdził w oparciu o rzeczony art. 2 ust.1 Karty, że Republika Czeska jest stworzona w oparciu o zasadę państwa laickiego, respektującego pluralizm religijny, a z tego fragmentu Karty wynika też, że państwo musi być oddzielone od konkretnych wyznań religijnych⁶³. W oparciu o art. 2 ust. 1 Karty określa się dzisiejszą Republikę Czeską jako państwo świeckie, zachowujące neutralność wyznaniową⁶⁴. W tym miejscu trzeba podkreślić, że na podstawie art. 3 Konstytucji Republiki Czeskiej – częścią porządku konstytucyjnego jest Karta Podstawowych Praw i Wolności, stąd jej przywołanie we wzmiankowanym wyżej orzeczeniu⁶⁵.

Art. 3 ust.1 Karty stanowi, że podstawowe prawa i wolności gwarantuje się wszystkim bez różnicy płci, rasy, koloru skóry, języka, wiary i religii, poglądów politycznych i innych, pochodzenia narodowego i społecznego, przynależności do mniejszości narodowej lub etnicznej, majątku lub pozycji⁶⁶.

Art. 15 poręcza wolność myśli, sumienia oraz przekonań religijnych i stwierdza, że każdy ma prawo do zmiany wyznania lub wiary albo do niewyznawania żadnej religii. Z kolei ustęp 3 tegoż artykułu powiada, że nikt nie może być zmuszony do wykonywania służby wojskowej, jeżeli jest to niezgodne z jego sumieniem lub z jego wyznaniem religijnym, a szczegóły w powyższej kwestii określa ustawa⁶⁷. Taka ustawa została uchwalona 12 grudnia 1991 r. – nr 18/1991 Sb. o służbie zastępczej.

Art. 16 stwierdza, że każdy ma prawo do swobodnego uzewnętrzniania swojej religii lub wiary, zarówno indywidualnie, jak wspólnie z innymi, prywatnie lub publicznie, poprzez kult, nauczanie, uczestniczenie w praktykach religijnych i obrzędach. Kościoły i związki wyznaniowe zarządzają swoimi sprawami, w szczególności powołują swoje organy, powołują swoich duchownych, tworzą zakonne i inne kościelne instytucje, niezależne od organów państwowych; ustawa określa zasady nauczania religii w szkołach państwowych. Wykonywanie tych praw może

⁶² *Konstytucja Republiki Czeskiej...*, op. cit., s. 68. Cytowana regulacja jest zbliżona do hiszpańskich unormowań konstytucyjnych z 1978 r., sformułowanych w reakcji na dyktatorskie rządy Francisco Franco w latach 1939-1975.

⁶³ *Komentář k Ústavě a Listině*, red. K. Klima i zespół, Plzeň 2005, s. 720.

⁶⁴ Por. P. Jäger, *Sekulární stát a náboženská neutralita ve světle čl. 2 odst. 1 Listiny základních práv a svobod*, „Revue Církevního Práva” 2012, nr 2, s. 37-46.

⁶⁵ *Konstytucja Republiki Czeskiej...*, op. cit., s. 35.

⁶⁶ Ibidem, s. 68.

⁶⁷ Ibidem, s.73.

być ograniczone w sposób określony w ustawie, jeżeli jest to w społeczeństwie demokratycznym niezbędne dla ochrony bezpieczeństwa publicznego porządku, zdrowia i obyczajności albo praw i wolności innych osób⁶⁸.

Powyższa regulacja zagadnień wyznaniowych w akcie prawnym rangi konstytucyjnej jest w ramach Karty Podstawowych Praw i Wolności najszersza w porównaniu z omówionymi wyżej konstytucjami czechosłowackimi. Jakkolwiek, brak w Karcie zasady równouprawnienia związków wyznaniowych, która – przypomnijmy – została wyrażona *explicite* w § 124 pierwszej konstytucji z 29 lutego 1920 r.

W dniu 4 lipca 1991 r. została uchwalona ustawa nr 308/1991 Sb. o wolności religijnej i statusie kościołów i związków wyznaniowych. Dla czeskiej części federacji istotna była też ustawa Czeskiej Rady Narodowej nr 161/1992 Sb. o rejestrowaniu kościołów i związków wyznaniowych⁶⁹.

Republika Czeska

W związku z przygotowaniami do likwidacji federacji czesko-słowackiej po wyborach w czerwcu 1992 r., nowy czeski rząd, na czele z premierem Václavem Klaussem, wydał 13 lipca 1992 r. deklarację programową, w której zapowiedziano opracowanie konstytucji Republiki Czeskiej. Dzień później, 14 lipca 1992 r., została powołana Komisja Czeskiej Rady Narodowej dla przygotowania konstytucji, która zdefiniowała sześć głównych kwestii problemowych, wśród których nie umiejscowiono żadnych zagadnień światopoglądowych⁷⁰.

Jak odnotowuje Pavel Maršálek – od początku procesu ustrojotwórczego czeska elita polityczna stanęła przed dylematem, co z przeszłości zachować w projektowanych rozwiązaniach, a jak dalece być nowoczesnym. Było zrozumiałe sięgnięcie do demokratycznych i humanistycznych tradycji czeskiej państwowości, które to tradycje sięgają od czasów husyckich, a dosięgają życia i dzieła Tomaša G. Masaryka i I Republiki⁷¹.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ J. R. Tretera, *Stát a církev...*, op. cit., s. 64. Interesujące, że 4 lipca 1991 r., gdy uchwalono nową, w warunkach demokratycznej federacji czesko-słowackiej, ustawę o wolności religijnej, tego samego dnia Sejm RP uchwalił ustawę o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

⁷⁰ Zob. J. Syllová, M. Sylla, *Ústava České republiky 1992. Dokumenty a ohlasy*, Praha 2018, s. 22, 24-25.

⁷¹ P. Maršálek, *Ústava České republiky, ústavní mytologie a změněný svět*, [w:] *20 let ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed*, red. A. Gerloch, J. Kysela i in., Plzeň 2013, s. 73, 74-75.

Jan Kudrna określił okoliczności prac ustrojotwórczych trwających tylko niecałe pół roku (druga połowa 1992), które rzutują negatywnie na postrzeganie czeskiej konstytucji jako stabilnego aktu prawnego. Należą do nich m.in. : krótki czas przygotowania konstytucji i zmienność przyjętych ustaleń, wyłączenie opozycji politycznej z prac ustrojotwórczych, mitologizacja przedwojennego ustroju konstytucyjnego i politycznego, nierozwiązanie niektórych problemów ustrojowych i odłożenie ich do przyszłych rozstrzygnięć czy zmienność okoliczności towarzyszących pracom nad przygotowaniem konstytucji⁷².

Ustawa konstytucyjna Czeskiej Rady Narodowej z 16 grudnia 1992 r. – Konstytucja Republiki Czeskiej, nie zawiera żadnych odniesień do stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi. Jak wspomniano wyżej, te można odnieść głównie do art. 2 ust.1 oraz art. 16 Karty Podstawowych Praw i Wolności.

W preambule konstytucji znajduje się zwrot o tym, że obywatele Republiki Czeskiej w Czechach, na Morawach i na Śląsku są m.in. – zdecydowani strzec wspólnie odziedziczonego naturalnego i kulturalnego, materialnego i „duchowego” dziedzictwa i rozwijać je⁷³, co można odczytać jako odwołanie do kluczowych zagadnień światopoglądowych współkształtujących na przestrzeni wieków historię Republiki Czeskiej.

Doniosłość posiada art. 6 konstytucji stanowiący, że decyzje polityczne opierają się na woli większości wyrażonej w wolnym głosowaniu, ale rzeczony art. 6 konstytucji uwzględnia ochronę mniejszości⁷⁴. Czeska doktryna prawa konstytucyjnego podkreśla bardzo szerokie rozumienie zasady ochrony mniejszości, jako ochronę każdej mniejszości, nie tylko narodowej, językowej tudzież religijnej⁷⁵. Wyżej przywołany artykuł stanowi kluczowe oparcie dla ustroju wolnościowego i demokratycznego Republiki Czeskiej.

Odnotać należy też świeckie formuły ślubowania, składane przez posłów i senatorów (art. 23), prezydenta (art. 59), członków rządu (art. 69) i sędziów Sądu Konstytucyjnego (art. 85)⁷⁶.

⁷² J. Kudrna, *Záplatování jako nevyhnutelná základní metoda přístupu k Ústavě ČR*, [w:] *20 let ústavy...*, op. cit., s. 85.

⁷³ *Konstytucja Republiki Czeskiej...*, op. cit., s. 34.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 36.

⁷⁵ K. Skotnicki, *System konstytucyjny Czech*, Warszawa 2000, s. 17-18. W odniesieniu do oceny profilu aksjologicznego czeskiej konstytucji warto przytoczyć opinię Romana Jocha, że Republika Czeska w myśl postanowień jej ustawy zasadniczej bazuje na konkretnych wartościach, wyznaczających ramy ustrojowe, od których nie można zgodnie z prawem odstąpić. Dlatego czeska konstytucja bezpośrednio odrzuca pozytywizm prawniczy i relatywizm filozoficzny – R. Joch, *Urok Pragi musi odpowiadać jej chwale w przyszłości*, tłum. M. Gniazdowski, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny”, 2003/2004, nr 5, s. 205.

⁷⁶ *Konstytucja Republiki Czeskiej...*, op. cit., s. 39-40, 49, 53, 57.

Z kwestią rozdziału kościoła od państwa w aspekcie finansowym, czyli zaprzestania wypłaty pensji duchownym z budżetu państwa, ściśle wiąże się sprawa restytucji majątkowej mienia związków wyznaniowych zabranego im po obaleniu rządów demokratycznych 25 lutego 1948 r. Zagadnienie to było i jest przedmiotem wielu kontrowersji i dyskusji. Zarazem zwrot mienia związków wyznaniowych warunkuje stworzenie stabilnych podstaw ich egzystencji i odejście od pozostałości józefinizmu, jakim było (i wciąż jeszcze jest) traktowanie duchownych jak urzędników państwowych.

Finalnie w 2012 r. rząd Petera Nečasa uchwalił ustawę regulującą zasady zwrotu mienia – o wyrównaniu majątkowym między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi. Zwrot obejmuje 17 wspólnot religijnych. Państwo ma zwrócić od razu znacjonalizowany po 25 lutego 1948 r. majątek o wartości 3 mld euro oraz dokonać wypłaty odszkodowań za mienie, które nie może być odzyskane, ponieważ stanowi własność komunalną albo osób prywatnych. Te rekompensaty będą wypłacane przez 30 lat (łącznie ich kwota to 59 mld koron). Jednocześnie, od 2013 r., państwo rozpoczęło obniżanie pensji osobom duchownym, na które w każdym roku przeznaczana jest kwota około 1,5 mld koron, aż do całkowitego wycofania się z wypłaty tych uposażeń od roku 2030. Oblicza się, że restytucja ma objąć około 2,5 tys. nieruchomości budynkowych, 175 tys. hektarów lasów i 25 tys. hektarów ziemi, na które związki wyznaniowe muszą przedłożyć wiarygodne dokumenty potwierdzające, że były one ich własnością. Przy sprzedaży odzyskanego mienia będą one płaciły podatek dochodowy zgodnie z obowiązującym prawem. Według szacunków aż 80% zwrotów będzie dotyczyło osób prawnych Kościoła katolickiego⁷⁷.

Pod koniec lat 90. XX wieku zostały podjęte rokowania w sprawie zawarcia umowy między Republiką Czeską a Stolicą Apostolską, za czym optował m.in. Václav Havel. Wraz z Janem Pawłem II był on patronem Międzynarodowej Konferencji o Janie Husie, odbywającej się w dniach 15-18 grudnia 1999 r. w Rzymie, z udziałem reprezentantów Czeskiej Konferencji Biskupów, Uniwersytetu Karola i Akademii Nauk Republiki Czeskiej⁷⁸.

Umowa między Republiką Czeską a Stolicą Apostolską o uregulowaniu wzajemnych stosunków została podpisana 25 lipca 2002 r. w Pradze. Izba Poselska w dniu 21 maja 2003 r. odmówiła ratyfikacji umowy; na ogólną liczbę 177 obecnych

⁷⁷ L. Palata, *Zwrot majątków kościelnych daje oręż czeskim politykom*, „Gazeta Wyborcza”, 17.8.2012, s. 13; B. Sierszuła, *Kościoły odzyskały majątek*, „Kronika Sejmowa” VII kadencja 2012, nr 25, s. 52.

⁷⁸ Zob. K. Moskal, *Aby lud był jeden... Eklezjologia Jana Husa w traktacie *De Ecclesia**, Lublin 2003, s. 15.

posłów 110 głosowało przeciw jej dokonaniu, poparło ją 39, a wstrzymało się od głosu 28⁷⁹.

Na poziomie wewnątrzpaństwowym zostały zawarte umowy między Ekumeniczną Radą Kościołów i Czeską Konferencją Biskupów z jednej strony a Służbą Więzienną (18 sierpnia 2008), Ministerstwem Obrony (3 czerwca 1998), Czeskim Radiem (29 czerwca 1999), Ministerstwem Spraw Wewnętrznych (21 stycznia 2003)⁸⁰. W roku 2013 została podpisana nowa umowa ze Służbą Więzienną⁸¹, a 12 maja 2023 r. Ekumeniczna Rada Kościołów i Czeska Konferencja Biskupów podpisały z Kancelarią Izby Poselskiej Parlamentu Republiki Czeskiej memorandum o służbie duszpasterskiej w Izbie Poselskiej, na mocy którego posługę w niej będzie pełniło dwóch kapelanów: jeden katolicki i jeden z Kościoła Braterskiego⁸². Służba kapelańska w Armii Republiki Czeskiej została odnowiona po okresie komunizmu w 1996 r. *via facti*, poprzez wysłanie kapelana na misję pokojową ONZ w Bośni-Hercegowinie, w której brali udział również czescy żołnierze. Formalnie została przywrócona rozkazem ministra obrony nr 19 z 3 czerwca 1998 r. o powołaniu służby duszpasterskiej w resorcie ministerstwa obrony⁸³.

Umowy powyższe nie stanowią części porządku prawnego, ale na ich podstawie – jak ukazano wyżej na przykładzie duszpasterstwa wojskowego – funkcjonuje posługa kapelanów w instytucjach publicznych⁸⁴. Jakkolwiek trwa dyskusja nad charakterem prawnych tychże umów, w ramach której Jiří Rajmund Tretera, Záboj Horák i Adam Csukas uznają, że mają one status bliski źródłom prawa, względnie, że stanowią *sui generis* rzeczne źródła⁸⁵. Nie można zapominać o ich rosnącym znaczeniu, w świetle podpisania pakietu umów między rządem Petra Nečasa a związkami wyznaniowymi uprawnionymi do odzyskania mienia i rekompensat majątkowych, na gruncie wspomnianej już wyżej ustawy restytucyjnej z 2012 r. Stanowią nową formę regulacji wpływających z pozytywnego wymiaru wolności religijnej, czyli „wolności do”.

W dniu 27 listopada 2001 r. została uchwalona ustawa nr 3/2002 Sb. o wolności religijnej oraz o położeniu kościołów i związków wyznaniowych i zmianie

⁷⁹ A. I. Hrdina, *Náboženská svoboda v právu České republiky*, Praha 2004, s. 72-73.

⁸⁰ J. Kašný, *Stát a církev v ČR z hlediska konfesního práva*, [w:] *Monoteistická náboženství a stát*, red. K. Sládek i in., Červený Kostelec 2009, s. 300.

⁸¹ A. Csukas, *Zmluvy uzatvárané medzi náboženskými spoločnosťami a Českou republikou*, [w:] *Církev a stát 2016. Potřebujeme nový zákon o církvích?*. Sborník z konference, red. J. Benák, Brno 2016, s. 24.

⁸² *Poslanecká sněmovna bude mít své kaplany*, „Zrcadlo církve” 2023, nr 6, s. 9.

⁸³ J. Kašný, *Stát a církev v ČR...*, op. cit., s. 311.

⁸⁴ Ibidem, s. 300.

⁸⁵ A. Csukas, *Zmluvy...*, op. cit., s. 23-25, 34-37.

niektórych ustaw, która zastąpiła ustawę nr 308/1991 Sb. wzmiankowaną wyżej. W § 4 ust. 2 nowej ustawy odnajdujemy regulację istotną z punktu widzenia niewyznaniowego charakteru państwa czeskiego – państwo, województwa i gminy nie mogą prowadzić działalności o charakterze religijnym albo antyreligijnym⁸⁶.

Jiří Rajmund Tretera wyraża pogląd, że Republika Czeska jest państwem opartym na zasadach nieidentyfikacji z żadną religią ani ideologią, neutralności światopoglądowej czy uznania autonomii kościołów i innych związków wyznaniowych, współpracującym z nimi w wielu obszarach, co pozwala mówić o modelu współpracy na linii państwo-kościół⁸⁷.

Jiří Kašný również wskazuje na model kooperacji w sprawach interesu publicznego, np. w kwestiach społecznych, kulturalnych czy oświatowych. Częścią czeskiego porządku konstytucyjnego jest zasada wolności religijnej oraz nieidentyfikacji państwa z żadnym wyznaniem. Z kolei np. wybór między religijną

⁸⁶ Bliższe omówienie ustawy nr 3/2002 Sb. – P. A. Leszczyński, *Rejestracja kościołów i innych związków wyznaniowych na przykładzie Republiki Czeskiej oraz Królestwa Szwecji*, „Karpatskyj Kraj” 2016, nr 1, s. 220-225. Aktualny wykaz związków wyznaniowych, oprócz stron Ministerstwa Kultury Republiki Czeskiej, można odnaleźć w monografii poświęconej sytuacji związków wyznaniowych w Czechach i na Słowacji oraz ich wizerunkowi społecznemu w kontekście procesu restytucji majątkowej mienia kościelnego – B. Spalová, I. Lukeš Rybanská i in., *Vize zdaru, vize zmaru. Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí*, Praha 2023, s. 240-253. Zob. w kontekście współczesnych przemian religijnych czeskiego społeczeństwa, artykuł poświęcony funkcjonowaniu kościołów powstałych na podstawie południowokoreańskich misji chrześcijańskich – A. Beláňová, *Korejské církve v Česku*, „Dingir. Religionistický časopis o současné náboženské scéně” 2022, nr 3, s. 95-97. Niekonfesyjny charakter Republiki Czeskiej nie oznacza braku obecności związków wyznaniowych w życiu publicznym. Tytułem przykładu, na 10-lecie aksamitnej rewolucji, Czeska Konferencja Biskupów wydała list pasterski *Pokój i dobro. List poświęcony kwestiom społecznym w Republice Czeskiej przeznaczony do publicznej dyskusji*. Do przygotowania powyższego dokumentu zostali zaproszeni również pracownicy naukowcy Uniwersytetu Karola, w tym emerytowany dziekan Wydziału Teologii Husyckiej – prof. Zdeněk Kučera i były dziekan Wydziału Teologii Ewangelickiej – prof. Jakub S. Trojan, dzięki czemu dokument może być w pewnym sensie odczytywany ekumenicznie – P. Krysztofiak, *Aksamitna ewolucja. Przemiany w Czechach po aksamitnej rewolucji z chrześcijańskiej perspektywy*, Poznań 2016, s. 20, 21-23. Warto zauważyć, że Ekumeniczna Rada Kościołów, Czeska Konferencja Biskupów i Federacja Gmin Żydowskich znajdują się na liście podmiotów zgłaszających swoich kandydatów do rad Czeskiego Radia i Czeskiej Telewizji – B. Sierszuła, *Zmiany w mediach publicznych*, „Kronika Sejmowa” 2016, nr 26, s. 48. Inauguracja prezydentury Petra Pavla w marcu 2023 r. miała akcenty ekumeniczne i międzyreligijne, w związku z m. in. odczytaniem przez rabina Karola Sidona fragmentu ze starotestamentowej Księgi Przysłów i modlitwą poprowadzoną przez przewodniczącego Ekumenicznej Rady Kościołów biskupa Tomáša Tyrlika. Dzień przed swoją inauguracją Petr Pavel przyszedł na „sąsiedzką kawę” do arcybiskupa Pragi Jana Graubnera – T. Kutil, *Inaugurace s požeňnáním*, „Katolický týdeník”, 14-20.03.2023, s. 1, 7, 15.

⁸⁷ J. R. Tretera, *Stát a církev...*, op. cit., s. 67, 68.

a świecką formą zawarcia małżeństwa w prawie czeskim można interpretować jako przejaw neutralności światopoglądowej państwa⁸⁸.

Powyższe zasady znajdują potwierdzenie w przywołanym wyżej § 4 ust. 2 ustawy nr 3/2002 Sb. Trzeba dodać, że w urzędach administracji publicznej, sądach, czy np. obiektach szkolnych nie są eksponowane symbole religijne, gdyż na gruncie czeskiego porządku prawnego byłoby to niezgodne z omówionym już wyżej art. 2 ust. 1 Karty Podstawowych Praw i Wolności. Można mówić o występowaniu w czeskim porządku konstytucyjnym elementów zasady rozdziału kościoła od państwa w odniesieniu do: wspomnianego braku ekspozycji symboliki religijnej, pełnej gwarancji wolności sumienia i wyznania, niezależności związków wyznaniowych od państwa i braku jego ingerencji w ich sprawy wewnętrzne, nieingerencji związków wyznaniowych w sprawy polityczne (z wyjątkiem zrozumiałego dążenia do uregulowania sprawy restytucji majątkowej), świeckie formuły ślubowania m. in. posłów, senatorów, prezydenta, członków rządu, sędziów Sądu Konstytucyjnego, tudzież fakultatywność pobierania lekcji religii w szkołach publicznych. Istotnym czynnikiem – w nawiązaniu do Marka Loužka – jest brak monopolu na czeskim „ryнку religijnym” i pluralizm światopoglądowy czeskiego społeczeństwa. Niepodległe już w czasie zakończenia finansowania duchownych z budżetu państwa urzeczywistni kluczową cechę w systemie rozdziału, a zatem w tym obszarze można mówić o rozdziale *in statu nascendi*. Jakkolwiek nie będzie to oznaczało zupełnego zaprzestania finansowania związków wyznaniowych np. w formie różnego rodzaju dotacji dla realizacji zadań publicznych, czy zniesienia finansowania pośredniego (np. w formie zwolnień podatkowych). Mankamentem przyjętych rozwiązań konstytucyjnych i ustawowych jest brak sformułowanej wprost zasady równouprawnienia związków wyznaniowych.

Istotnym wydarzeniem było podpisanie w Pradze w dniu 24 października 2024 r. umowy między Republiką Czeską a Stolicą Apostolską. Ta druga umowa między oboma stronami składa się z 16 artykułów, a na etapie rokowań ze stroną watykańską rząd czeski zasięgnął również opinii Ekumenicznej Rady Kościołów, co jest praktyką godną podkreślenia i naśladowania w innych państwach. Zwraca uwagę - na tle sytuacji z 2002 r. - wysoka ranga dyplomatyczna sygnatariuszy obecnej umowy. W 2002 r. umowę podpisali ówczesny minister spraw zagranicznych Cyril Svoboda oraz nuncjusz apostolski w Republice Czeskiej arcybiskup Erwin Josef Ender. Pod obecną umową podpisy złożyli przewodniczący rządu (premier) Petr Fiala oraz sekretarz stanu Stolicy Apostolskiej kardynał Pietro Parolin. Umowa powyższa będzie podlegała procesowi ratyfikacji.

⁸⁸ J. Kašný, *Stát a církve v ČR...*, op. cit., s. 292, 297, 310, 314, 315.

Zakończenie

System pełnego rozdziału kościoła od państwa nie był na ziemiach czeskich nigdy przyjęty⁸⁹. Był on żywo dyskutowany w warunkach I Republiki, szczególnie w jej pierwszych latach. Polityzacja tego postulatu, mająca wówczas miejsce, później nie pojawiła się już z podobną intensywnością. Jak wskazano wyżej, w międzywojennej Czechosłowacji w dużej mierze zachowano ciągłość rozwiązań prawno-wyznaniowych z okresu austriackiego. Zasadne wydaje się też stwierdzenie, że w zakresie podporządkowania Kościoła katolickiego państwu i KPCz po 25 lutym 1948 r., pewną „inspiracją” zaadoptowaną do kompletnie odmiennych warunków ustrojowych była austriacka ustawa nr 50/1874 r. o zewnętrznych stosunkach Kościoła katolickiego.

W odniesieniu do I Republiki, jak i Czecho-Słowacji lat 1990-1992 oraz Republiki Czeskiej od 1 stycznia 1993 r., można mówić o istnieniu elementów tworzących system rozdziału Kościoła od państwa, rzecz jasna z różnym natężeniem. Chodzi o: gwarancje wolności sumienia i wyznania (w tym uznanie statusu osoby bezwyznaniowej i jej niedyskryminacji, co było szczególnie istotne po powstaniu I Republiki), równouprawnienie związków wyznaniowych (brak tejże zasady *explicite* w porządku konstytucyjnym Czech), niedyskryminacyjne podejście organów państwa do uznawania, a dziś – rejestrowania – nowych związków wyznaniowych, świeckie formuły ślubowania parlamentarzystów, prezydenta, członków rządu, urzędników, sędziów itd., niezależność związków wyznaniowych od organów państwa i nieingerencja państwa w ich sprawy wewnętrzne, nieingerencja związków wyznaniowych w sprawy państwa, fakultatywność nauczania lekcji religii w szkołach publicznych, pluralizm światopoglądowy społeczeństwa.

W odniesieniu do lat 1948-1989 zostały użyte sformułowania „czerwony ceszaropapizm” oraz „czerwony józefinizm”. Cezaropapizm jako stara koncepcja totalnej kontroli kościoła w sprawach kultowych i pozakultowych, został po 25 lutego 1948 r. zaadaptowany do realiów państwa opartego na ideologii marksistowsko-leninowskiej, wrogo nastawionego *ex definitione* do religii. Cezarem w tym nowym modelu był aparat partyjno-państwowy, przede wszystkim najwyższe władze KPCz, rząd (w tym Państwowy Urząd do Spraw Kościelnych z rozbudowanym aparatem terenowym) oraz policja polityczna. „Czerwony ceszaropapizm” – bo od koloru barw organizacyjnych partii komunistycznych – wyrażał strategię. Taktykę uosabiał w tym ustroju „czerwony józefinizm”. Józefinizm historycznie nie ingerował tak jak (np. bizantyński) ceszaropapizm w kwestie dogmatów i zasad wiary (czyli zagadnienia dogmatyki, eklezjologii czy teologii) ale w zagadnienia

⁸⁹ J. R. Tretera, *Stát a cirkve...*, op. cit., s. 68.

np. administracji, zarządu majątkiem kościelnym, działalności zakonów, relacje z papieżem i sprawy liturgii. W odniesieniu do lat 1948-1989, można mówić o zdolnościach adaptacyjnych józefinizmu do systemu państwa wrogo usposobionego do religii. W „czerwonej” wersji józefinizmu m.in. duchowni pozostali w istocie urzędnikami państwowymi, ingerowano w relacje z papieżem i zlikwidowano wszystkie – tym razem – zakony. Rzecz jasna w tym systemie nie sposób mówić o funkcjonowaniu nawet częściowego rozdziału kościoła od państwa, skoro związki wyznaniowe były państwu podporządkowane.

Podsumowując dzisiejsze realia Republiki Czeskiej, należy dodać, że docelowe zakończenie finansowania osób duchownych z budżetu państwa w związku z trwającymi procesami restytucji majątkowej doprowadzi do realizacji kluczowej cechy dla systemu rozdziału. Jednak i to nie będzie rzutowało na ustanie potrzebnej w wielu dziedzinach współpracy państwa i związków wyznaniowych. Tym bardziej, że zasada współpracy jest również podkreślana w czeskiej doktrynie.

Pojęcie rozdziału kościoła od państwa nie należy do centralnych kategorii opisowych modelu stosunków w Republice Czeskiej. Uwypukla się – laicki, niewyznaniowy, niekonfesyjny tudzież neutralny światopoglądowo charakter tego państwa.

Bibliografia

1. Balcerak W., *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1974.
2. Bankowicz M., *Meandry konstytucyjne komunistycznej Czechosłowacji*, [w:] *Z prawem ustrojowym porównawczym przez ponad półwiecze. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Marianowi Grzybowskiemu z okazji 55-lecia pracy naukowej*, red. B. Przywora, A. Rogacka-Lukasik, K. Skotnicki, Częstochowa 2022.
3. Beláňová A., *Korejské cirkve v Česku*, „Dingir. Religionistický časopis o současné náboženské scéně” 2022, nr 3.
4. Benák J., *Náboženská svoboda včera, dnes a zítra*, [w:] *Listina v kontextu společenských změn (k 30. výročí jejího přijetí)*, red. J. Kudrna, Praha 2021.
5. Broklová E., *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938*, Praha 1992.
6. *Čírkev a stat 2016. Potřebujeme nový zákon o církvích (?)*. Sborník z konference, red. J. Benák, Brno 2016.
7. Csukás A., *Zmluvy uzatvárané medzi náboženskými spoločenstvami a Českou republikou*, [w:] *Čírkev a stát 2016. Potřebujeme nový zákon o církvích (?)*. Sborník z konference, red. J. Benák, Brno 2016.
8. *Dejiny štátu a práva: na území Československa v období kapitalizmu 1848-1945*, red. L. Hubenák, L. Bianchi, Bratislava 1973.
9. Dostál V., *Antonín Švehla. Profil československého státníka*, Praha 1990.

10. Dziadzio A., *Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867-1914). Władza – obywatel – prawo*, Kraków 2001.
11. Fiala P., Foral J., Konečný K., Marek P., Pehr M., Trapl M., *Český politický katolicismus 1848-2005*, Brno 2008.
12. Gollava M., *Počátky české volnomyslenkářské a bezvěrecké organizace*, „Československý časopis historický” 1984, nr 2.
13. Gronský J., *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*, t. III. 1960-1989, Praha 2007.
14. Gronský J., Hřebejk J., *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa*, t. I (1918-1945), Praha 2004.
15. Gruchała J., *Tomasz G. Masaryk*, Wrocław 1996.
16. Harna J., *Konsenzus a kompromis. Budování politického systému první ČSR*, Praha 2013.
17. Hrdina A.I., *Náboženská svoboda v právu České republiky*, Praha 2004.
18. Hrdina A.I., *Texty ke studiu konfesního práva*, t. III. Československo, Praha 2006.
19. Horák Z., *Církev a české školství*, Praha 2011.
20. Janecki A., *Świt Czechów*, „Nowe Państwo”, 2001, nr 39.
21. Jäger P., *Sekulární stát a náboženská neutralita ve světle čl. 2 odst. 1 Listiny základních práv a svobod*, „Revue Církevního Práva” 2012, nr 2.
22. Jemelka M., Štofanič J., *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů. Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918-1938)*, Praha 2020.
23. Joch R., *Urok Pragi musí odpovídat jej chvale w przyszłości*, tłum. M. Gniazdowski, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” 2003/2004, nr 5.
24. Kaplan K., *Stát a církve v Československu v letech 1948-1953*, Brno 1993.
25. Karola P., *Česka republika jako laický stát*, Praha 2022.
26. Kašný J., *Stát a církve v ČR z hlediska konfesního práva*, [w:] *Monoteistická náboženství a stát*, red. K. Sládek i in., Červený Kostelec 2009.
27. Klíma K., *Constitutional evolution of the Czech Republic*, [w:] *Konstytucja i władza we współczesnym świecie. Doktryna – prawo – praktyka. Prace dedykowane Profesorowi Wojciechowi Sokolewiczowi na siedemdziesięciolecie urodzin*, red. M. Kruk, J. Trzciński, J. Wawrzyniak, Warszawa 2002.
28. Klíma K. i in., *Komentář k ústavě a Listině*, Plzeň 2005.
29. *Konstytucja Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej*, tłum. i wstęp M. Kruk, W. Sokolewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
30. *Konstytucja Republiki Czeskiej z 16 grudnia 1992 r.*, tłum. i wstęp M. Kruk, Warszawa 1994.
31. Kovtun J., *Masaryk a Amerika*, „Svědectví” 1991, nr 92.
32. Kruk M., *Wstęp*, [w:] *Konstytucja Republiki Czeskiej z 16 grudnia 1992 r.*, tłum. i wstęp M. Kruk, Warszawa 1994.
33. Krysztofiak P., *Aksamitna ewolucja. Przemiany w Czechach po aksamitnej rewolucji z chrześcijańskiej perspektywy*, Poznań 2016.
34. Kříž J., *Zákon o církvích a náboženských společnostech. Komentář*, Praha 2011.
35. Kudrna J., *Záplatování jako nevyhnutelná základní metoda přístupu k Ústavě ČR*, [w:] *20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed*, red. A. Gerloch, J. Kysela i in., Plzeň 2013.

36. Kuklík J., *Příběh československé ústavy 1920*, t. II, Praha 2022.
37. Kuklík J. i in., *Dějiny československého práva 1945-1989*, Praha 2011.
38. Kuklík J. i zespół, *Vývoj československého práva 1945-1989*, Praha 2009.
39. Kurdybacha L., *Czechosłowacka droga do laicyzacji wychowania „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1962*, nr 5.
40. Kutil T., *Inaugurace s požehnáním*, „Katolický týdeník”, 14-20.3.2023.
41. Leszczyński P.A., *Czechosłowackie prawo wyznaniowe w latach 1918-1939*, [w:] *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*, red. R. Czyż, W. Gojniczek, D. Spratek, Cieszyn 2010.
42. Leszczyński P.A., *Rejestracja kościołów i innych związków wyznaniowych na przykładzie Republiki Czeskiej oraz Królestwa Szwecji*, „Karpatský Kraj” 2016, nr 1.
43. *20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed*, red. A. Gerloch, J. Kysela i zespół, Plzeň 2013.
44. Loužek M., *Církvim prospěje konkurence*, [w:] *Vztah církví a státu: sborník textů*, red. M. Loužek, Praha 2004.
45. Madleňáková L., *Církev a náboženské společnosti. Správněprávní aspekty jejich vzniku a činnosti*, Praha 2014.
46. Majewski P. M., *Stosunki pomiędzy państwem a Kościołem w przedwojennej Czechosłowacji*, „Przegląd Historyczny” 1997, nr 3-4.
47. Maršálek P., *Ústava České republiky, ústavní mytologie a změněný svět*, [w:] *20 let Ústavy České republiky. Ohlédnutí zpět a pohled vpřed*, red. A. Gerloch, J. Kysela i in., Plzeň 2013.
48. Masaryk T. G., *Cesta demokracie I. Projevy – články – rozhovory 1918-1920. Spisy T.G. Masaryka – svazek 33*, oprac. V. Fejlek, R. Vašek, Praha 2003.
49. Masaryk T. G., *Světová revoluce. Za války a ve valce 1914-1918. Spisy T.G. Masaryka – svazek 15*, oprac. J. Srovnal, Praha 2005.
50. Moskal K., *»Aby lud był jeden...«: Eklezjologia Jana Husa w traktacie „De Ecclesia”*, Lublin 2003.
51. Neudorřlová M. L., *Přístup T. G. Masaryka ke katolické církvi a k náboženství před rokem 1914*, [w:] *Republika mezi rovností, růzností a jednotou*, red. J. Kober, Praha 2023.
52. Palata L., *Zwrot majątków kościelnych daje oręż czeskim politykom*, „Gazeta Wyborcza”, 17.8.2012.
53. *Politické programy. Československé Národní Demokracie a Národního Sjednocení 1918-1938*, red. J. Harna, Praha 2017.
54. *Poslanecká sněmovna bude mít své kaplany*, „Zrcadlo církve” 2023, nr 6.
55. *Přehled dějin Československa*, t. I, cz. 1, red. J. Purš, M. Kropilák, Praha 1980.
56. *Republika mezi rovností, růzností a jednotou*, red. J. Kober, Praha 2023.
57. Schelle K., *Dějiny českého ústavního práva*, Ostrava 2010.
58. Sierszuła B., *Kościoły odzyskały majątek*, „Kronika Sejmowa”, VII kadencja, 2012, nr 25.
59. Sierszuła B., *Zmiany w mediach publicznych*, „Kronika Sejmowa”, VIII kadencja, 2016, nr 26.
60. Skotnicki K., *System konstytucyjny Czech*, Warszawa 2000.
61. Spalová B., Rybanská Lukeš I. i zespół, *Vize zdaru, vize zmaru. Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí*, Praha 2023.

62. Staszewski M. T., *Państwo a związki wyznaniowe w europejskich krajach socjalistycznych*, Warszawa 1976.
63. Syllová J., Sylla M., *Ústava České republiky. Dokumenty a ohlasy*, Praha 2018.
64. Szporluk R., *The political thought of Thomas G. Masaryk*, New York 1981.
65. Świątkowski H., *Stosunek państwa do kościoła w różnych krajach*, Warszawa 1952.
66. Tomaszewski J., *Czechy i Słowacja*, Warszawa 2006.
67. Trapl M., *Český politický katolicismus v letech 1918-1938*, [w:] P. Fiala, J. Foral, K. Konečný, P. Marek, M. Pehr, M. Trapl, *Český politický katolicismus 1848-2005*, Brno 2008.
68. Tretera J.R., *Stát a církev v České republice*, Praha 2002.
69. Tretera J.R., Horák Z., *Konfesi právo*, Praha 2015.
70. *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*, red. R. Czyż, W. Gojniczek, D. Spratek, Cieszyn 2010.
71. Vlk M. *Slova z katedrály. Z úvah v Rádiu Svobodná Evropa 1993-2000*, Praha 2002.
72. Walter F., *Österreichische Verfassungsentwicklung 1848-1859*, [w:] *Die Entwicklung der Verfassung Österreichs vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Graz-Wien 1963.
73. *Z prawem ustrojowym porównawczym przez ponad półwiecze. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Marianowi Grzybowskiemu z okazji 55-lecia pracy naukowej*, red. B. Przywora, A. Rogacka-Lukasik, K. Skotnicki, Częstochowa 2022.
74. Zdziechowski M., *Węgrzy i dookoła Węgier*, Warszawa 2001.

**Ways of referring to the concept of separation of church and state
in the constitutions and laws of czechoslovakia and the Czech Republic
in the 20th and 21st century. Historical, legal and constitutional aspects**

Abstract

The issue of the separation of church and state was particularly intensively discussed at the dawn of the First Czechoslovak Republic. This formula was ultimately not included in its constitution of February 29, 1920. This issue was not juridified then and it was not done later, even in the conditions of the communist state in 1948-1989, which would have been required by the Soviet model. This postulate remained in its essence a political slogan, and not a legal institution relating to the shape of the relationship between the state and religious organizations. However, the constitutional and statutory solutions adopted during the First Republic and after the Velvet Revolution of 1989 in practice adopted solutions characteristic of this model of relations, although other descriptive formulas were used and are still being used to describe the relations between the state and religious organizations, rather in a better way, covering not only the letter of the law but also the political practice in this matter.

Keywords: Czechoslovakia, Czech Republic, separation of church and state, constitution, act, religious associations